

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Bc. Markéta Hanslová

**„Broučkiády“ Svatopluka Čecha v kontextu literatury
19. století**

OLOMOUC 2015

vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen
uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 22. dubna 2015

.....
Bc. Markéta Hanslová

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Danielu Jakubíčkov, Ph.D., za odborné vedení mé diplomové práce, poskytování cenných rad a věcné připomínky.

V neposlední řadě děkuji Mgr. Petru Joklovi za podporu a trpělivost při zpracovávání diplomové práce a za empatickou pomoc při studiu.

Obsah

ÚVOD.....	5
1. MĚŠŤÁCTVÍ V LITERATUŘE 2. POLOVINY 19. STOLETÍ	6
1.1. MALOMĚŠTO	7
1.2. MALOMĚŠŤÁCTVÍ.....	9
2. SATIRA V LITERATUŘE 2. POLOVINY 19. STOLETÍ	16
2.1. SATIRIK SVATOPLUK ČECH.....	25
3. „BROUČKIÁDY“	29
3.1. ROZBOR MALOMĚŠŤÁCTVÍ V „BROUČKIÁDÁCH“	29
3.2. MALOMĚŠŤÁCKÁ POSTAVA MATĚJE BROUČKA	30
3.3. MATĚJ BROUČEK V ZRCADLE KRITIKY	32
4. OPERA VÝLETY PÁNĚ BROUČKOVY	49
ZÁVĚR	64
LITERATURA A PRAMENY	65

ÚVOD

Cílem této diplomové práce je podat informace o maloměšťáctví v kontextu literatury tzv. „broučkiád“ v období 2. poloviny 19. století. Předkládaný materiál si klade za cíl podat informace odpovídající obsahem i rozsahem záměru práce.

Mimo jiné se zaměříme na definování pojmů maloměsto a maloměšťáctví. Pro uvedené pojmy maloměsto a maloměšťáctví není dáno jednotné vymezení, tudíž si v diplomové práci uvedeme definic více. Pro správné definování zmíněných pojmů je nezbytné si uvědomit spojitost s postupným vývojem literárních směrů, a to konkrétně od období romantismu, k následujícímu realismu a naturalismu. V diplomové práci budeme zpracovávat toto téma s ohledem na proměny v období času a společenských změn, které formovaly Evropu v 19. století.

Druhá kapitola diplomové práce se zaměří na satiru v literatuře 2. poloviny 19. století, připomene satirický časopis *Šotek*, který vycházel jako příloha *Národních novin* a neopomene nastínit vztah samotného autora Svatopluka Čecha k satíře.

Třetí část diplomové práce se detailně zaměří na „broučkiády“ autora Svatopluka Čecha, které jsou tvořeny kvartetem knih. Výlety pana Broučka tvoří stěžejní dílo v podobě popisu maloměšťáka a maloměšťácké společnosti v českých poměrech 19. století.

Závěrečná část této diplomové práce nám přiblíží tvorbu operního skladatele Leoše Janáčka, a to konkrétně jeho operní zpracování námětu „broučkiád“ od Svatopluka Čecha. Janáček patří k nejpozoruhodnějším skladatelům české novodobé hudby a je vůdčí typ nejen české, ale i světové hudební kultury.

Diplomové práce si klade za cíl přiblížit období maloměšťácké literatury 2. poloviny 19. století pomocí literatury tzv. „broučkiád“ autora Svatopluka Čecha a opery *Výlety páně Broučkovy* Leoše Janáčka.

1. Měšťáctví v literatuře 2. poloviny 19. století

Pro definování pojmu maloměsto a maloměšťáctví je nutné nastínit vývoj v kulturně společenském prostředí Evropy v rámci 19. století. Kulturní prostředí, v časovém úseku pro nás podstatném, procházelo postupným vývojem od romantismu, přes realismus k naturalismu.

V období před romantismem ovlivňovaly Evropu ideály Velké francouzské revoluce pod heslem „Volnost. Rovnost. Bratrství.“ Společnost očekávala velké změny, které vyjadřovala tato myšlenka. Lidmi bylo očekáváno, že se ve společnosti budou uplatňovat přirozené mezilidské vztahy jako přátelství, poctivost, upřímnost a zodpovědnost.

Romantismus je do jisté míry výplodem dlouhodobé frustrace společnosti a je výsledkem niterné potřeby o vytvoření nového směru, který reflektuje dění ve společnosti, jenž se musí přizpůsobovat novým a nekompromisním změnám. „*Romantismus byl obdobím velkých utopických počinů i jejich troskotání, byl obdobím vzestupu národnostního citění a formování dnešních evropských států, např. Itálie či Německa, bylo to období, ve kterém se rozvíjela věda a množství uměleckých směrů.*“¹ Z výše uvedeného je možné usuzovat, že snahou romantismu je definovat a popsat rozdíl mezi realitou a snovou fikcí, kdy důraz je kladen na imaginaci, jež se ve valné většině týkají opětovného objevení historických kořenů dané společnosti, kontemplace jedince a návrat do svého já spolu s bojem proti majoritní společnosti, jenž nerozumí a nechápe hrdinu.

Snahou autora v době realismu je zachytit a popsat skutečnost na základě její faktické podoby a podstaty vzhledem k vnímané skutečnosti. „*Realismus je jedna ze základních tendencí v literatuře a umění od samého jeho počátku, zahrnující vztah díla i autora k realitě jakožto objektu umění, ztvárnění této reality v uměleckých dílech i funkci díla ve společnosti.*“² V 19. století se projevuje realismus jako přirozená reakce společnosti a kultury na romantické představy, očekávání a doufání. Snahou a cílem realismu je zachycení a popsání života, jakožto reálné skutečnosti a s tím spojenými prožitky. „*Významnou úlohu hraje autorovo vědomé úsilí dobrat se pravdy, jeho upřímnost, odpor k falši a přetvářce, zaujetí pro současné společenské problémy i snaha sdělit svým díle toto zaujetí i čtenářům.*“³ Postavy pro díla jsou vybírána z široké škály sociálního a kulturního života dané společnosti nebo sociální skupiny na základě skutečných interakcí. „*S pravdivostí realistického díla*

¹ FURET, F. *Člověk romantismu a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2010. s. 76. ISBN 978-80-7021-818-1.

² VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1977. s. 245.

³ VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1977. s. 246.

souvisí i úsilí o zachycení skutečnosti v celé její komplexnosti a složitosti, o ztvárnění konfliktnosti, protikladnosti a dynamičnosti života nejen v daném momentu, ale ve vývoji. (...) Realistické dílo nemusí nutně zobrazovat veškerou společenskou problematiku; může řešit i velmi dílčí, speciální otázky, jež jsou však v souladu s realistickým zobrazováním světa.“⁴ Primárním zájmem autorů je všední život lidí a jejich každodenní starosti a očekávání. V dílech jsou zachycovány všední zážitky a prožitky lidí, ať již z pracovního či soukromého života. Autoři popisují každodenní prožitky obyčejných lidí s přihlédnutím ke kulturním a společenským změnám v dané době.

Umělecký směr navazující a doplňující realismus je označován jako naturalismus. „Základním krédem naturalistické estetiky je pravděpodobnost zobrazení, věrnost realitě, chápání ovšem v duchu pozitivismu. (...) Na rozdíl od realismu, který umožňuje tvůrci vyčlenit v životě nebo v lidském charakteru rozhodující rysy a tak pochopit a správně zobrazit tendenci vývoje, naturalismus je nedostupné vyjádření života jako vyvíjející se kategorie.“⁵ Naturalismus upřednostňuje ve své podstatě skutečné chápání a vnímání reality. Snahou a cílem autora bylo popisovat a vykreslovat děj a život skutečně tak, jak se odehrává. Ve společnosti se projevují známky nespokojenosti a deziluze z očekávaných změn, které nenastaly. Lidé se upínali k změně století, jakožto novému začátku, který nenastal. Poté co došlo ke změně století, si lidé uvědomili, že stále čelí stejným problémům a jsou konfrontováni s novými a významnějšími situacemi, které ohrožují jejich sociální a kulturní pospolitost.

1.1. Maloměsto

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost definuje slovo maloměsto následovně: „Město s nevýrazným kulturním a společenským životem.“⁶ Podobně a nepřilíš přívětivě definuje i slovo maloměšťák: „Příslušník drobné buržoazie; člověk s omezeným rozhledem a zastaralými názory.“⁷ Zmíněné citace můžeme chápat jako jednu z možných definic pojmu maloměsto a maloměšťáctví.

⁴ VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1977. s. 247.

⁵ VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1977. s. 171.

⁶ FILIPEC, J. ed. et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1998, s. 171. ISBN 80-200-0493-9.

⁷ FILIPEC, J. ed. et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1998, s. 171. ISBN 80-200-0493-9.

Zcela jistě patří maloměsto k základním prostorům české prózy. Důvody často reflektují společenskou a národní situaci českých zemí v devatenáctém století. Důležité je brát v potaz fakt, že venkov, vesnice i malé město je spojen s českým živlem, Praha a další větší města byla indoktrinována německým a skupinami nejbohatších městských obyvatel a zámožného měšťanstva vůbec.

„Teprve s nástupem moderní literatury došlo k výrazné diferenciaci literárních prostorů. Maloměsto se odlišilo od vesnice, která zůstala spojena s přírodním koloběhem a v pojetí ruralistů se stala symbolem tradičních hodnot. Na druhou stranu maloměsto představuje přehlednou alternativu k velkoměstské ‚džungli‘, na jejímž okraji se rodí nový prostor periferie, horně reflektovaný naší prózou i dramatem v meziválečném období.“⁸

V tomto prostorovém rozvržení maloměsto zaujímá jakousi střední pozici, ve které často autoři ukazují stav společnosti.

Důležité období pro vznik maloměstského prostoru se všemi jeho specifiky je poslední čtvrtina devatenáctého století a první polovina dvacátého století. *„Z bohatého prozaického materiálu tematizujícího maloměsto lze vyabstrahovat obecný konflikt mezi jedincem a kolektivem, který tvoří epické jádro příběhu a úzce souvisí s maloměstským prostředím. Jedná se totiž o konflikt, v němž na jedné straně stojí nonkonformní, něčím výjimečný, nepřizpůsobivý, zkrátka nezařaditelný jedinec, na druhé straně se nachází naopak příliš zakonzervovaný, petrifikující řád maloměsta.“⁹*

Město nám tedy zůstává silně centrálním prostorem, který je zvenku ohraničený a uvnitř strukturovaný a je také soběstačný, ale v přemíře se orientuje výhradně na sebe. Zboříme-li tedy opevnění města, nedojde k zamýšlenému otevření jeho obyvatel, ale naopak se lidé z města obrní proti okolnímu světu ještě více. Maloměšťané představují pevný kolektiv. Onen kolektiv určuje správné a povolené chování členů bez možnosti zapojení jakékoliv odchylky. *„Pevně zakotvené zvyky na maloměstě a neměnné kadluby chování jeho obyvatel dostávají charakter jakéhosi mravního imperativu, vytvářejí striktní etický předpis, jehož poněkud vyšinutý metr přikládá ke každému stejně.“¹⁰* Maloměsto je neúprosné. Ono určuje hranice povoleného a zakázaného.

⁸ GILK, E. Tematizace maloměsta v české próze. *Krok*. 2006, roč. 3, č. 2, s. 28. ISSN 1214-6420.

⁹ GILK, E. Tematizace maloměsta v české próze. *Krok*. 2006, roč. 3, č. 2, s. 29. ISSN 1214-6420.

¹⁰ GILK, E. Tematizace maloměsta v české próze. *Krok*. 2006, roč. 3, č. 2, s. 29. ISSN 1214-6420.

Inocenc Arnošt Bláha napsal: „*Rysem této skupinové morálky jest předně tuhá závaznost směrem dovnitř a prudká, skoro válečná útočnost směrem na vnějšek, vůči všem jednotlivcům i skupinám stojícím mimo.*“¹¹ Bláha o městě nemluví jako o organizaci, ale jako o organizaci organizací, tedy jako o vnitřně velmi dobře prorostlém a fungujícím mechanismu.

V prostředí maloměsta se často vyskytují situace, které můžeme označit jako konflikty nebo souboje, které vznikají v důsledku konfrontace cizího elementu s prostředím maloměsta. Cizím elementem může být jak cizinec, který přichází do města, tak i nějaký odpadlík z místních rodáků, přičemž není rozhodující, zda se do města vrací odjinud, nebo zda se pouze odlišuje od stanovené maloměstské etiky. Maloměsto velmi střeží vstupy cizinců, prověřuje je ze všech možných stran a důsledně kontroluje, zda jedinec zapadne do městského kolektivu a bude moci požívat jeho výhod.

Radomir Konstantinović, srbský spisovatel, ve své tvorbě poskytuje možnost filozofického pohledu na pojem maloměsta. „*Maloměsto, chápáno širě jako pohled na život, vnímá jako prostor mezi ideálními formami existence. (...) Maloměsto zosobňuje agónii patriarchálně-rodového světa, protože na jedné straně se v něm probouzí individuálnost, ale zároveň v rodovém kolektivním duchu spatřuje ideál bytí (...) Filozofie maloměsta je filosofií uzavřeného kruhu, která nikde a v ničem nepřipouští odpadlictví, libuje si ve své uzavřenosti a zaujímá apriorní odpor vůči všemu, co přichází zvnějšku, co je cizí, neznámé a nesrozumitelné. Uzavřenost, kolektivismus a dobrovolný izolacionismus jsou živnou půdou xenofobie a nacionalismu, který snadno může přerůst v nacismus.*“¹² Z výše uvedeného vyplývá, že pojmy maloměsto a maloměšťáctví nejsou omezeny pouze na literární a umělecké směry, ale ovlivňují i společenské a politické vztahy ve společnosti.

1.2. Maloměšťáctví

Jak již bylo výše zmíněno, pojem maloměšťáctví nemá konkrétní definici. Každý autor definuje tento pojem dle svého názoru. Jedna z možných definic pochází ze slov „malý měšťan“ a nikoliv ze slov „malé město“. Tzv. „malý měšťan“ se snaží o získání prostředků vyšších tříd, ale jeho cíle zůstávají nízkými. „*Jde o ambiciózní část maloburžoazie, snažící se za každou cenu dosáhnout vyšší společenské prestiže a při tom zakrývat svůj ‚nižší‘ původ.*

¹¹ BLÁHA, I. A. *Město: sociologická studie*. Praha: Melantrich, 1914, s. 191.

¹² KONSTANTINOVIĆ, R. *Filosofie a literaturou proti většině. Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

Předstírá životní způsob velkoburžoazie, přejímá její morálku; je velmi kolísavá, přizpůsobivá, když se jí nedaří, stává se krajně radikální.“¹³

Jako další možnou definici maloměšťáctví můžeme zmínit následující: „*Soubor charakteristických rysů ve způsobu života, myšlení, postojích, hodnotách a ideálech. V psychologii a ideologii maloměšťáctví se objevují takové sklony, jako je individualismus, rychlé přechody od levého radikalismu ke krajně pravicovým pozicím, rozkolísanosti, projevy sobectví, konzumního vztahu k životu, hodnocení lidí podle majetku a vnějších titulů a na druhé straně sklony k rovnostářství a závisti.*“¹⁴

Jedním z autorů, který se zabýval maloměšťáctvím, je i Jiří Švejda. V jeho díle, které publikoval ve 20. století, je zachycen pohled na skutečnost, jak je hluboko v lidech zakořeněn rozdílný vztah ke společnému a vlastnímu majetku, ke společným a soukromým problémům, cílům a plánům, a taky jaký rozdíl existuje mezi morálkou společnosti a morálkou jednotlivce. „*Maloměšťáctví je choroba (...), která zachvacuje člověka i bez ohledu na jeho slušné vychování, inteligenci a třeba i řadu kladných charakterových vlastností.*“¹⁵ Švejda si samo sebou klade i otázku po příčině. „*Snad největší chyba je v malé kritičnosti vůči sobě samému, v tom, že člověk rád zavře oči svému svědomí zejména tehdy, když se na něj nikdo jiný nedívá.*“¹⁶ Jako další formu nám Švejda představuje tzv. „primitivní maloměšťáctví“. Toto „primitivní maloměšťáctví“ se stalo námětem řady televizních i filmových komedií budících úsměv. Jednalo se o „*přihlouplé lidičky soupeřící mezi sebou předváděním svých majetkových výdobytků.*“¹⁷ Podle Švejdy je maloměšťáctví „*nebezpečná a zákeřná choroba, proti které je nutné nemilosrdně bojovat i za cenu šrámu a dílčích ztrát.*“¹⁸ Dále zdůrazňuje, že v boji, který chceme vyhrát, to tak bývá. Zdůrazňuje osobní přístup k nešvarům jako první stupínek, aby se mohla bránit i společnost. Švejda tvrdí, že každý, kdo pracuje poctivě, dokáže náročnost a tíhu své práce zvážit, nemůže mlčet, když narazí na podobné projevy maloměšťáctví.

Dalším autorem, který se zabýval pojmem maloměšťáctví, byl Matěj Stropnický. Pod pojmem maloměšťáctví si Stropnický představuje „*rodinu, dům, psa, velký plot, a za ním at'*

¹³ Marxismus. *Základy marxistické filozofie* [online]. [cit. 04.01.2015]. Dostupné z: http://marxismus.cz/hismat/kategorie_hm_2.htm.

¹⁴ Maloměšťáctví. *Encyklopedie Co je co* [online]. [cit. 04.01.2015]. Dostupné z: http://www.cojeco.cz/index.php?detail=1&id_desc=56361&ss_lang=2&title=malom%EC%9A%9D%E1ctv%ED

¹⁵ ŠVEJDA, J. Zákeřný moloch maloměšťáctví. *Rudé právo*. 1986, roč. 66, č. 114, s. 5. ISSN 0032-6569.

¹⁶ ŠVEJDA, J. Zákeřný moloch maloměšťáctví. *Rudé právo*. 1986, roč. 66, č. 114, s. 5. ISSN 0032-6569.

¹⁷ ŠVEJDA, J. Zákeřný moloch maloměšťáctví. *Rudé právo*. 1986, roč. 66, č. 114, s. 5. ISSN 0032-6569.

¹⁸ ŠVEJDA, J. Zákeřný moloch maloměšťáctví. *Rudé právo*. 1986, roč. 66, č. 114, s. 5. ISSN 0032-6569.

se třeba říti impéria.“¹⁹ Stropnický svou definici dále rozvíjí: „Maloměšťák je přeci známý Chrobák, který valí svou a jen svou kuličku. Není chytrý ve smyslu bystrý, ale jen ve smyslu mazaný: svou kuličku raději nikomu nepůjčuje. Ano, maloměšťák je také nanejvýše podezřivý, zná to od sebe sama. Samostatný je velmi: vše, co se mu hodí, vezme s sebou. (...) Maloměšťáka totiž nemůže už nic překvapit. Jeho svět je tak malý a žánr překvapení tak nehmotný, že ho takřka nelze převést do číselné soustavy, a tudíž ani pochopit.“²⁰ Maloměšťáctví se odráží ve společnosti v každé době bez ohledu na společenské zřízení. Vždy se najdou lidé, kteří budou odpovídat výše popsanému stylu a způsobu života.

Podle Konstantinoviče je maloměšťák věrnější maloměstu než sám sobě. „Není jednotlivcem na cestě k osobnosti, nýbrž suma jedné zkušenosti, jeden postoj i jeden styl. To, co střeží, když ochraňuje maloměsto, to je ten postoj a styl Maloměšťáctví je instinktivně-obranné pěstování maloměšťáckého stylu jako stylu obecného.“²¹ Maloměšťák má schopnost silného citu pro styl a schopnost silného citu pro kolektivitu. „Maloměšťácký duch je především duch jedno-tvárnosti, duch hotových řešení, vzorců velmi jasně vymezené formy. Když maloměšťácký jednatel chrání maloměsto jako nejvyšší vůli, jako svoje nad-já, chrání především tento styl jedno-tvárnosti, a proto, když se bojí světa, vykročení do světa, bojí se právě vykročení do světa bez stylu.“²² S ohledem na řečené je nejčastější výtkou maloměšťákovi, že je člověk bez stylu, naprosto neslučitelná s duchem maloměsta, jenž je duchem kolektivní vůle, jedno-tvárnosti, kterou se tato vůle projevuje, a tudíž i samotným duchem stylu. „Služba stylu vede k jeho zbožštění. Styl je všechno, člověk mnohem méně. Ve světě maloměsta je důležitější se dobře držet ustálených zvyklostí, než být osobnost. Vše, co je převážně osobní, individuální je nežádoucí především proto, že je příslibem ‚světa‘ jako jasné negace maloměsta, tedy příslibem stylové polyvalence, přičemž tuto polyvalenci vnímá maloměšťácký duch jako čisté ztělesnění kakofonie, jako hudbu samého pekla.“²³ Takovou službu stylu můžeme chápat jako službu jistotám. Maloměšťák se chová dle vzorců a modelů,

¹⁹ STROPNICKÝ, M. Kdo je kdo a kdo maloměšťák. *Literární noviny*. 2004, roč. 15, č. 3, s. 3. ISSN 1210-0021.

²⁰ STROPNICKÝ, M. Kdo je kdo a kdo maloměšťák. *Literární noviny*. 2004, roč. 15, č. 3, s. 3. ISSN 1210-0021.

²¹ KONSTANTINOVIČ, R. Maloměšťáctví je službou stylu. Ukázka z nejznámější knihy Radomira Konstantinoviče *Filosofie maloměsta* (1969) v překladu Jana Doležala. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

²² KONSTANTINOVIČ, R. Maloměšťáctví je službou stylu. Ukázka z nejznámější knihy Radomira Konstantinoviče *Filosofie maloměsta* (1969) v překladu Jana Doležala. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

²³ KONSTANTINOVIČ, R. Maloměšťáctví je službou stylu. Ukázka z nejznámější knihy Radomira Konstantinoviče *Filosofie maloměsta* (1969) v překladu Jana Doležala. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

schovává se za společné a má dojem rodiny. „*Proto je infantilismus korelativní k duchu maloměsta. Není možné mít maloměstáckého ducha a nebýt infantilní: maloměstácký duch jako duch nad-já, jako duch kolektivní vůle, která nás diriguje, která nás chrání před vším a hlavně před námi samými, před všemi výzvami a pokušeními Já (osobní odpovědnost, osobní aktivita), je nutně duchem tíhnoucím k infantilismu.*“²⁴

S moderní definicí maloměšťáka přišel Jedlička, podle kterého se jedná o člověka, který nemá zájem podílet se na složitostech moderního světa, nechce do něho zasahovat, ale naopak chce život prožívat v klidném zákoutí. „*Je to člověk, který se předem vzdal očekávání, že mu z tohoto světa může přijít něco, čím by se pozitivně mohl změnit jeho život, a setrvává proto při známých, vžitých a ozkoušených zvyklostech a hodnotách. Je to konečně člověk, který se jako s daným faktem smiřuje s úzkými hranicemi své každodenní existence, vůbec ho nenapadá, že by je mohl prorazit a překročit, ale co hlavně: všechno, co je za těmito hranicemi, pokládá za skutečnost nižšího řádu, za něco mnohem méně konkrétního, než je onen jeho ‚malý svět‘.*“²⁵ Ze skutečnosti vyplývá, že maloměšťák novotu přijme tehdy, jestliže se srovná s jeho současnými hodnotami.

Bohuslav Hoffmann zpracoval pohled na maloměšťáka a maloměšťáctví následovně: „*s fenoménem maloměšťáctví má naše literatura své dávné zkušenosti. Neruda, Hašek, Poláček ... ti a řada dalších autorů 19. a první poloviny 20. století vytvořili galérii individuálně odlišných českých maloměšťáků, jak je ‚vyprodukovala‘ buržoazní doba. Vykreslili je, vysmáli se jim, zkarikovali je podle naturelu a poetiky sobě vlastní. Neobyčejně funkčním výrazovým prostředkem k zobrazení tohoto společensky negativního fenoménu byla groteska, a to především ve své podobě výsměšně satirické.*“²⁶ Podle Hoffmanna nezmizel maloměšťácký plevel ani v době socialismu, i když se zdálo, že v prvních letech po Únoru se stane maloměšťáctví buržoazním přežitkem. Ve stejné podobě se s ním setkáváme i v první polovině 50. let. Při budování socialistické společnosti se stalo maloměšťáctví také vlastním produktem socialistických vztahů. „*Spisovatelé, kteří chtěli vypovídat nejen o perspektivách, ideálech nové společnosti, ale pravdivě zobrazit také negativní jevy doprovázející cestu budování základů socialismu a posléze i rozvinuté fáze socialistické společnosti, nemohli*

²⁴ KONSTANTINOVIC, R. Maloměšťáctví je službou stylu. Ukázka z nejznámější knihy Radomira Konstantinoviče *Filosofie maloměsta* (1969) v překladu Jana Doležala. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

²⁵ JEDLIČKA, J. O maloměšťáctví aneb otec Kondelík. *Přítomnost*. 1992, roč. 3, č. 4, s. 32. ISSN 0862-7614.

²⁶ HOFFMANN, B. Na téma maloměšťáctví a grotesky: (zamyšlení nad některými negativními společenskými jevy a některými díly české prózy 70. a 80. let). *Literární měsíčník*. 1988, roč. 17, č. 4, s. 65.

nepsat o nových formách a projevech maloměšťáctví.“²⁷ Švejdovi se podařilo zachytit fázi „socialistického maloměšťáctví v její podobě amorálně kariéristické a notářsky hrabivé (maloch peněz a snadného, laciného úspěchu), a tím postihl některé ze symptomatických rysů sedmdesátých a osmdesátých let.“²⁸

Podle Vojtěcha Dolejšího je pojem maloměšťáctví velmi široký, mluví a píše se o něm velmi často, přičemž jeho hranice se nedají přesně vymezit. „Jednou jde o maloměšťácký způsob života, jindy o maloměšťácké názory, maloměšťácký radikalismus, nacionalismus, anarchismus, individualismu aj., ale zpravidla o něco, co je spojeno s minulostí a do naší společnosti již nepatří.“²⁹

Vlastní názor na maloměšťáctví nám poskytuje i Jan Kořán, podle něhož maloměšťáctví „představuje něco, od čeho se každý rozhodně distancuje. Často však jen slovy...“³⁰ Sám Kořán označuje maloměšťáctví za „bacil“, který je odolný, rafinovaný, zákeřný, velmi dobře maskovaný a vždy nebezpečný. Kořán vidí v maloměšťáctví „určitý morální postoj. (...) úsilí i nevybíravými prostředky si zajistit blahobytný, spokojený, snadný život. Maloměšťák se vždy umí přizpůsobit každé situaci, najít cesty a cestičky ke svému vzestupu, kariéře v zaměstnání. Ve svém způsobu života otrocky napodobuje vše, co se ‚nosí‘, co je ‚módní‘. Snaží se svým zevnějškem odlišit od masy. V úplně vnějších, povrchních skutečnostech chce dokazovat svoji hodnotu i převahu, svou originalitu. Vyznačuje se přitom zbabělostí a naprostou bezzásadovostí. Maloměšťáctví ve všech zjevných i skrytých projevech je nesmírně houževnatý i agresivní jev.“³¹ Podle Kořána se maloměšťáctví vyskytuje u určité společenské skupiny, a to u maloburžoazie. Tato společenská vrstva kolísá mezi buržoazií a proletariátem. S tímto souhlasí i Kučera, který uvádí, že: „Postavení maloměšťáka mezi ‚kladivem buržoazie a kovadlinou proletariátu‘ vede občas k tomu, že maloměšťák, který neví kudy kam, politicky ‚zdivočí‘.“³² Maloburžoazie vlastní výrobní prostředky, a to ji spojuje s buržoazií, současně se živí vlastní prací, a to ji sblíží s proletariátem. „Mezi něj se její

²⁷ HOFFMANN, B. Na téma maloměšťáctví a grotesky: (zamyšlení nad některými negativními společenskými jevy a některými díly české prózy 70. a 80. let). *Literární měsíčník*. 1988, roč. 17, č. 4, s. 65.

²⁸ HOFFMANN, B. Na téma maloměšťáctví a grotesky: (zamyšlení nad některými negativními společenskými jevy a některými díly české prózy 70. a 80. let). *Literární měsíčník*. 1988, roč. 17, č. 4, s. 65.

²⁹ ŠVESTKA, O. *Životní zkouška (revizionismus, maloměšťáctví, oportunismus, a boj proti nim): Fakta nelze zamlčet*. Praha: Rudé právo, 1972. s. 129.

³⁰ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 10.

³¹ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 11.

³² KUČERA, J. *Proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Práce, 1972. s. 17.

jednotliví příslušníci často dostávají, protože vlastní nevelké provozovny, obchody, rolnická hospodářství.“³³

Kučera popisuje maloměšťáka jako typického individualistu a sobce, který vyzdvihuje svoje individuum. Základním zájmem maloměšťáka je co nejširší a nejsnazší zajištění maloburžoazního bytí, osobní prospěch a pohodlí. „*Maloměšťák je duchaplný člověk, naučí se brzy hrát si se svými vlastními rozpory a podávat je jako skandální, často jako brilantní paradoxy. Vědecké šarlatánství a politická přizpůsobivost jsou z takového stanoviska neodlučitelné. Zbývá ještě dodat hnací motiv, ješitnost, a pak už jde – jako u všech ješitných – jen o okamžitý úspěch o senzaci.*“³⁴ Můžeme si dovolit tvrdit, že Kořán se shoduje s dalšími autory v tom, že se maloměšťáctví projevuje ve smýšlení lidí, v jejich postojích, ve způsobu života, v poměru k práci, k veřejné činnosti i společnosti jako celku. Kořán dále dodává, že smyslem maloměšťáctví je honba za dosažením určité životní úrovně, na spotřebovávání hodnot, které vytvořili jiní, na hromadění majetku. Myšlenky maloměšťáctví se mohou také projevovat jako určitý přístup k ostatním lidem, k životu, ke společnosti, konkrétně v nadřazenosti osobních, individuálních zájmů. Maloměšťák nikdy neuznává důležitost společenských zájmů, snaží se vymknout všem požadavkům. „*Maloměšťák je skálopevně přesvědčen, že v každé společnosti je to tak, že ‚jedni tlačí a druzí se vezou‘.*“³⁵ Maloměšťák přesvědčený o své výjimečnosti neváhá navenek hlásat svou nenáročnost a šířit kult průměrnosti. K nepsaným, ale prosazovaným zásadám maloměšťáka patří moudrosti: „*Co tě nepálí – nehas; Kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu; Ruka ruku myje; Z cizího krev neteče; Co je doma, to se počítá; Nehas, co tě nepálí; Dobře žít a užít*“. Typický morálně politický rys maloměšťáka je individualismus, sobectví, kariérismus a příživnictví. Je typické, že tento typ člověka vidí především sebe a je egocentrický. Snaží se uspokojit pouze své osobní zájmy a snaží se o naplnění svých cílů osobních. „*Skutečnou hodnotou je jedině hmotné osobní nebo rodinné štěstíčko, spočívající v dobře zařízeném bytě, pěkné ženě, autě, chatě, či rodinné dovolené u moře.*“³⁶ Maloměšťák se snaží pouze o osobní štěstí a osobní svobodu, i když jde o svobodu pomyslnou, závislou na množství peněz a na vlastnictví. „*Žije u nás ještě dost těch, kdo vyhledávají různé způsoby a cestičky, jak si ze společného bochníku ukrojit co největší krajíc.*“³⁷ Uvedená slova jsou také výstižnou charakteristikou. Tento člověk má velmi dobře spočítáno vše, co mu má být poskytnuto, ale zapomíná na to, že by pro to měl něco

³³ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 12.

³⁴ KUČERA, J. *Proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Práce, 1972. s. 16.

³⁵ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 27.

³⁶ KUČERA, J. *Proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Práce, 1972. s. 46.

³⁷ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 34.

udělat. Kořán bez okolků dodává, že dalšími vlastnostmi maloměšťáka je sobeckost a chytračení, bezzásadová přizpůsobivost a poklonkování, obdivování a napodobování. Maloměšťák se nikdy nezapomene tvářit „uvědoměle“ a mluvit v „rámci linie“. Lusknutím prstu dokáže změnit své názory, přetváří se, mění své názory podle situace. „*Jeho politikou je pivní politikaření.*“³⁸ Maloměšťák se přizpůsobí kterékoliv straně, která mu zajistí pohodlnou, pokud možno na povinnosti nenáročnou existenci. Maloměšťák kolem sebe vytváří dokonalý „obranný val“, utíká před konflikty a zdánlivě se do konfliktů nevměšuje, i když miluje protiklady a vášnivě diskutuje o krajnostech. Jeho rozkolísanost ho nutí ke kompromisům, ve skutečnosti se obtížně orientuje, propadá panice, zkouší najít klidné místo a předstírat nezájem. Často také o kázni a disciplíně jen hovoří, ale neupevňuje ji.

Peníze jsou dalším důležitým středobodem v životě maloměšťáka. „*Maloměšťácká psychologie, morálka a hodnotová orientace oslabují, často přímo znehodnocují všechny principy života a morálky, orientují člověka především na ‚mít a užívat‘. Maloměšťáka nevyznačuje úcta k člověku, pro něj je rozhodující úcta k věcem, majetku či jeho kariéra.*“³⁹ Je ochoten peníze získat všemi prostředky, i nepoctivě. V práci se „šetří“, aby mu zbyly síly na „melouchy“. „*Znají nesčetné způsoby, formy, dovedou najít tisíce průduchy a skulinky, aby v jejich kapsách uvízlo co nejvíce.*“⁴⁰ Maloměšťák upřednostňuje hmotné stimuly a potřeby. Na druhou stranu je ochotný obětovat notnou dávku námahy, času, ale i peněz, aby získal určité společenské výsady. Výrazně negativně se projevuje maloměšťák i ve své rodině, ve vztahu k manželce, dětem a rodičům. S Kořánem souhlasí i Kučera: „*Jinak se chovají na pracovišti, jinak v rodině, jinak mezi přáteli, jinak v soukromí a jinak na veřejnosti, jinak před nadřízeným, jinak, cítí-li se bez dohledu. Jinak myslí a jinak jednají. Tito lidé, aby přežili a zachovali si svůj způsob života a myšlení, se vždycky dokáží přizpůsobit okolí. Bezprincipiální přizpůsobivost je jedním z hlavních rysů.*“⁴¹

Štefan Šorňa vidí původ maloměšťáctví v řemeslnících (ti, co se stali mistry, anebo ti, co se jimi chtěli stát), obchodnících a svobodných rolnících. „*Podstatné bylo pro maloměšťáka soukromé vlastnictví.*“⁴²

³⁸ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 35.

³⁹ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 70.

⁴⁰ KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. s. 38.

⁴¹ KUČERA, J. *Proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Práce, 1972. s. 45.

⁴² ŠVESTKA, O. *Životní zkouška (revizionismus, maloměšťáctví, oportunismus, a boj proti nim): Fakta nelze zamlčet*. Praha: Rudé právo, 1972. s. 147.

2. Satira v literatuře 2. poloviny 19. století

„Odras složitého historického a politického vývoje nacházíme i v naší literatuře a zejména v její humoristické a satirické větvi, kde se často výrazněji než jinde, zveličeně, v karikatuře a s nadsázkou postihují především negativní společenské jevy, často až k jejich skutečným kořenům.“⁴³

Původní význam slova satira (z lat. satura) není zcela jednoznačný. Slovo satira mělo v minulosti vícero významů. Jedna z nejpravděpodobnějších verzí je spojení s „*lanx satura*“. Uvedené spojení je vysvětleno jako obětní mísa naplněná různými plody. V přeneseném významu se jedná o smíšené básně.⁴⁴ S uvedenou definicí souhlasí i Vlašín, který dodává, že satira je „*původně posměšná báseň, kritická k společenským i osobním lidským nedostatkům. Postupem času se žánrová určitost satiry rozplynula a nověji rozumíme satirou každé literární dílo, které využívá humoru a vůbec estetického komicna s konkrétním společenským záměrem kritiky.*“⁴⁵

Satira se dále v průběhu století stávala méně formální, byla méně vyhraněná a začala se realizovat v anekdotách, aforismech, epigramech, parodiích, satirických hrách, románech a eposech, pamfletech, komediích a fraškách. Satira namířená na konkrétní osobu se nazývá paskvil či invektiva. „*Každá satira předpokládá záporné hodnocení skutečnosti, viděné z výsměšného nadhledu, ale i existenci mravního či společenského ideálu, kterým jsou kritizované nedostatky poměřovány.*“⁴⁶ Zesměšňuje-li satira literární osobu, styl či dílo, nazýváme ji parodií nebo travestií. Z dnešního úhlu pohledu máme pod pojmem satira na mysli umělecký, zejména literární žánr utvářený několika podstatnými a provázanými aspekty. Z pohledu na obsah textu je v satirě nutností přítomnost jak komického, tak kritického prvku, z pohledu recepce díla je bezpodmínečná čtenářská kompetence znalosti kontextu. Satira kritikou odsuzuje nedostatky a záporné jevy.

Odlišným způsobem se zaměřuje humor. Humor neničí, ale napravuje. Z toho vyplývá i předmět zájmu humoru a způsob, jakým se zobrazí. Můžeme spatřovat různé druhy humoru, ale společným znakem je jeho jádro, které tkví ve shovívavosti a prudké lásce k postavám, které popisuje. „*Nejčastěji humor sice ukazuje skutečné vady a nedostatky, ale takové, které*

⁴³ SKALIČKA, J. *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. st.* 1. vyd. Olomouc: rektorát Univerzity Palackého v Olomouci, 1987. s. 4.

⁴⁴ *Slovník antické kultury*. Odpovědný redaktor dr. František Todt. Praha: Svoboda, 1974. s. 548.

⁴⁵ VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vydání Praha: Československý spisovatel, 1984. s. 334.

⁴⁶ VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vydání Praha: Československý spisovatel, 1984. s. 334.

nejsou příznakem zkaženosti a zločinu, nejsou nebezpečné nebo mohou být napraveny. S humorem vykreslená figurka nemůže být nesympatická jako postava, proti níž je namířeno ostří satiry. Směšností bývá dostatečně potrestána za své chyby, čtenář ji neodsuzuje, někdy s ní dokonce sympatizuje a upřímně si přeje, aby své nedostatky pochopila a našla správnou cestu.⁴⁷ Humor nemusí být pouze povrchový. Humor není jen následkem viny, ale následkem křivdy a útisku. „Směšným se lidem nejeví nádherně oděný magnát nebo elegantní hejsek velkoměstského korsa, často však chudák, oblečený do cizích, bůhví kde posbíraných hadrů; smích nevzbuzuje surový dobyvatel, ale mnohdy bezbranná oběť, marně se vzpírající přemoci násilí; směšná bývá bezmocná vzpoura člověka slabého. Oběti sociální křivdy bývaly předmětem hrubého posměchu těch, kteří bezohledně po nich šlapali.“⁴⁸ Výše jsme detailně postihli společenský význam humoru v umělecké literatuře. Humor pod rouškou směšnosti ukazuje trpícího člověka, ukazuje jeho křivdu a viníky. Viníkem může být jak jednotlivec, tak společenský řád.

Podstatným charakteristickým rysem humoru je realismus. Humor k člověku proniká, snaží se ho pochopit a cítit s ním. Dokáže podtrhnout typičnost postavy i děje. Pravá umělecká humoristická literatura je svou podstatou realistická. Dokladem řečeného nám můžou být světoví realističtí autoři, kteří jsou bravurními humoristy. Jmenovat můžeme Charlese Dickense a jeho dílo *Kronika Pickwickova klubu*. V díle nalezneme humornou příhodu, kdy pan Pickwick řekne své bytné, že by byl rád, kdyby jí ubyly starosti. Bytná, paní Bardellová, si ale slova vyloží jinak, a to jako nabídku k sňatku. Celá situace končí soudním sporem. „*„Paní Bardellová, ‘ pravil konečně pan Pickwick, když tato roztomilá žena nemohla utírání prachu v pokoji již prodlužovat a bezmála končila. ‘Prosím?’ řekla paní Bardellová. ‘Váš klučina se velmi dlouho nevrací. ‘ Však je do Southwarku také pěkný kousek cesty, pane, ‘ namítla paní Bardellová. (...) ‘Myslíte, že vydržovat dvě osoby místo jedné stojí o mnoho víc?’ zeptal se pan Pickwick. ‘Jejda, pane Pickwicku, ‘ odvětila paní Bardellová a zarděla se až po samý čep, neboť se jí zdálo, že v nájemníkových očích zpozorovala jakýsi namlouvačný záblesk. (...) ‘To záleží - ‘ řekla paní Bardellová a přiblížila se s prachovkou velmi blízko k lokti pana Pickwicka, opřenému o stůl - ,to víte, pane Pickwicku, to záleží strašně moc na té osobě; a jestli to je osoba šetrná a pořádná, pane. ‘ ,To je svatá pravda, ‘ přisvědčil pan Pickwick, ale osoba, kterou mám na mysli (tu se zahleděl velmi upřeně na paní Bardellovou), tyto vlastnosti má, jak se domnívám; a kromě toho je ještě hodná znalá světa*

⁴⁷ KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 6.

⁴⁸ KREJČÍ, K.: *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 6.

a vskutku velmi bystrá, paní Bardellová, což by mohlo věci vydatně prospět. ‘ ,Jejda, pane Pickwicku, ‘ prohodila paní Bardellová a ruměnec ji znovu zalil až po čepec. (...) ,Bude se vám asi zdát velmi divné, ‘ pravil roztomilý pan Pickwick a podíval se vesele na svou společnici, ,že jsem s vámi o té věci dosud nikdy nemluvil, ba že jsem se o tom nikdy ještě ani slůvkem nezmínil – až když jsem dnes ráno poslal vašeho klučinu ven – že? ‘ Paní Bardellová dovedla odpovědět pouze pohledem. Z uctivé vzdálenosti se obdivovala panu Pickwickovi již dávno, ale teď se cítila pojednou zničehonic pozdvižena na vrchol nejzpozdilejších nadějí a nejbujnějších představ, o nichž si nikdy netroufala ani snít. Pan Pickwick jí hodlá nabídnout ruku – a je to záměr dobře uvážený – poslal jejího chlapce do Southwarku, aby ho odklidil z cesty – jaká pozornost – jaký ohled! ‘ ‘⁴⁹

„Realistický humor je ve starší době převážně rysem uměleckého tvoření vrstev vykořisťovaných. Oběti sociálního útisku se smějí samy sobě, ale tím i žalují na svou křivdu, oprostují se od vlivu svých utlačovatelů a přecházejí i k útoku. ‘⁵⁰ Realistický humor proniká literaturou lidu městského. Tuto literaturu často vytvářeli bezejmenní studenti, kteří z lidu vyšli, v jeho středu žili a trpěli bídou a útlakem. Tvorba však brzy přešla k ostré satíře.

První důležité období pro humor a satiru přinesla šedesátá léta. Tato léta znamenala rozvoj jak společenský, tak politický. Rozvíjel se sám život a také publicistika. Všechno tento rozvoj pomáhal utvořit obraz v literárním humoru a satíře.

Kulturní a společenské změny jsou reflektovány ve sdělovacích prostředcích, jež jsou zastoupeny převážně novinami a časopisy, které začínají vycházet jako nový způsob oslovení obyvatel.

Přílohou *Národních novin*, vycházejících od 5. dubna 1848 do 19. ledna 1850, byl *Šotek*. Silný důraz na tradici patřil k nejvíce charakteristickým rysům humoristické produkce tohoto období, proto bylo zvykem přebírat názvy dříve zaniklých časopisů.

Národní noviny založil a vydával Karel Havlíček Borovský. Havlíček založil *Národní noviny* po odchodu z *Pražských novin*. *Národní noviny* se staly místem, kde Havlíček uveřejňoval své politické názory, kritiku centralismu a obhajobu národních zájmů. „*Věčná vaše píseň: ,Jaká slast milovati českou vlast! ‘ – Má-li však mít z vaší lásky zisku, nedávejte písně své do tisku. ‘*⁵¹ Havlíček ukázal svoji obratnou argumentaci, satiru a jazykové umění.

⁴⁹ DICKENS, CH. *Kronika Pickwickova kubu*. 4. vyd. Praha: Odeon, 1983. s. 184-185.

⁵⁰ KREJČÍ, K.: *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 7.

⁵¹ HAVLÍČEK, K., B. *Křest svatého Vladimíra - Epigramy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1956. s. 52.

„Nechod', Vašku, s pány na led, mnohý příklad máme, že pán sklouzne a sedlák si za něj nohu zláme.“⁵² Dokladem Havlíčkova umu jsou i epigramy: „*Satirik před soudnou stolicí: Pročpak nepíšeš jako všichni jiní, pročpak tvé pero černí jen a špiní?*“ – „*Ale, vy páni kritikáři, vždyť ho namáčím v kamáři!*“⁵³

Národní noviny byly populární a vlivné. Zmíněný *Šotek* začal v *Národních novinách* vycházet od ledna 1849, a to s karikaturami Stanislava Pinkase. *Šotek* byl místem, kde Havlíček zveřejňoval epigramy, vtipy a parodické politické texty. V polovině roku 1849 bylo vydávání *Národních novin* pozastaveno a noviny byly definitivně zakázány v lednu 1850.

Šotek v *Národních novinách* mohl vycházet pouhé čtyři měsíce roku 1849. Příloha vycházela každou sobotu a celkově se vydalo jedenáct čísel. První číslo *Šotka* bylo vytištěno 7. ledna 1849. *Šotek* vyobrazený na obálce uvedeného čísla seděl na „hromadě harampádí“. Tato hromada znázorňovala jednu z pražských barikád. Uvedený motiv doprovázel i následující čísla.

Ačkoliv se Havlíček zprvu nechce ujmout *Šotka* jako samostatného časopisu, nakonec se tak rozhodne a následně získá početnou družinu následovníků. Koncepce časopisu má být taková, aby postihovala část od všeho, přičemž se nesmí zapomenout na satirický a ironický osten. Podstatným rysem časopisu se staly satirické kresby, tzv. Učené zprávy a redakční oznamovatel. I Svatopluk Čech radí v jedné Učené zprávě rakouskému sedlákovvi, jak se zbavit krtků, a to: „*aby dal lauku vydělážditi.*“⁵⁴

Hlavním úkolem článků v časopise byla provokace mířená proti c. k. státním orgánům, policii, úředníkům, Němcům a církevním představitelům. „*Bůh náš Otec pro chování deset nám dal přikázání: ale církev naše Máť zkrátila je v jedno: plat!*“⁵⁵ Pozoruhodné jsou politické písně i básně, které *Šotek* využíval. Básně jsou charakteristické svou bojovností. „*Utíkej, Windo, utíkej, honí tě Košut divokej! Winda utíká, co může, Košut ho chytit nemůže. Která je vláda poctivá, ta se sněmu nevyhývá; která je vláda opice, bojí se třeba čepice.*“⁵⁶ Tuto píseň si zpívá *Šotek* na známou notu jedné písně.

⁵² HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 150.

⁵³ HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 184.

⁵⁴ *Šotek* jako příloha *Národních novin* 1849. P. K. *modeling and history web* [online]. 2009 [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <http://www.pkmodely.estranky.cz/clanky/referaty-a-recenze--i-s-ww2-tematikou-/sotek-jako-priloha-narodnich-novin-1849--.html>

⁵⁵ HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 202.

⁵⁶ HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 107.

Časopis *Šotek* vycházel dále v letech 1867 – 1868 s podnázvem Archiv rozmaru a vtípu. Redakce časopisu se ujal Eduard Just a Budoslav Třemšínský. Časopis vyšel pouze v šesti číslech. Redigování časopisu se roku 1871 dále ujal Augustin Nevšimal, ale záhy zanikl. Vyšel jako příloha 3. ročníku Peřinových *Obrazů života*, a proto získal název *Šotek Peřinův*. Osmdesátá léta znamenají i obnovení *Šotka*, a to díky Jakubu Arbesovi a následně Rudolfu Pokornému, který ho vydával jako přílohu *Palečka* v letech 1883 - 1884. Arbesův *Šotek* vycházel od 7.10.1880 do 1.6.1881, často za přispění všech významných autorů dané doby, mezi kterými můžeme jmenovat B. Třebízského, Em. Bozděcha, S. Čecha, J. V. Fryče, Fr. Heritese, I. Herrmanna, A. Jirásku, J. Nerudu, F. F. Šamberka, J. Vrchlického, J. Zeyera. Arbesovi s prací pomáhal Mikoláš Aleš. „*Tuctové anekdotické produkci se tento list dokázal ubránit, jeho výrazně literární charakter doplňují ilustrace Mikoláše Alše, pravděpodobně ty vůbec nejlepší, které Mistr kdy uveřejnil v časopise.*“⁵⁷ *Šotek* byl tribunou vlastenectví, přinášel literární satiru a dotýkal se sociální problematiky. *Šotek* přinášel dále epigramy, satirické glosy soudobé literatury netečného měšťanstva a kritiky mravokárných románek. „*Němec chtěje, aby mu jeho přítel Čech za dvě stě zlatých žita koupil, psal mu následující řádky: „Mili prideli, posílám vám dvě zdě zlaty, abiste mi koupil saně dobrého žida.*““⁵⁸ Časopis zanikl pro nedostatek finančních prostředků a „*rychle doplatil na svoji přílišnou otevřenost.*“⁵⁹

Společnost byla ovlivňována a formována různými uskupeními. Autoři jako Jan Neruda a Vítězslav Hálek, kteří byli aktivní mezi májovci, již koncem 50. let naznačili nové úsilí o moderní českou literaturu. Tato generace vytvořila podmínky pro rozvoj humoristické literatury na umělecké úrovni. Základem pro humoristickou literaturu se staly *Humoristické listy*. Pro toto období je charakteristický nástup realistické literatury a nástup tzv. ruchovců, které vedl Svatopluk Čech a Josef Václav Sládek. Základním vytyčením pro další směřování českého humoru a satiry se stal článek Vítězslava Hála *Gogola hledám*, který vyšel v Národních listech roku 1872.

Jak již bylo výše zmíněno, dalším z autorů píšících v rámci tohoto nového úsilí byl Jan Neruda. Jedním z nejznámějších děl z tohoto období jsou *Povídky malostranské*. První knižní vydání těchto povídek se datuje do roku 1878. Hlavním prostředím, ve kterém se děj

⁵⁷ FRONK, V. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. 1. vyd. Praha: V. Fronk, 2011. s. 22. ISBN 978-80-260-0413-4.

⁵⁸ HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. s. 108.

⁵⁹ FRONK, V.: *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. 1. vyd. Praha: V. Fronk, 2011. s. 22. ISBN 978-80-260-0413-4.

odehrává, je Malá Strana v Praze. *Povídky malostranské* jsou sbírkou drobné prózy, kterou autor zasadil do prostředí Malé Strany spolu s jejími obyvateli, kteří prožívají svoje každodenní příběhy. Toto prostředí je charakteristické svojí nepřístupností okolnímu světu. Malá Strana zde vystupuje jako maloměsto uzavřené v rámci hlavního města. Autor v těchto povídkách zachycuje každodenní přítomnost s mnohdy komickými prvky, i když jindy tuto idyličnost zpochybňuje. V tomto díle se jasně odráží výborná schopnost autora pozorovat dění v okolním světě a následně ji interpretovat ve své tvorbě.

Maloměšťáctví a maloměšťák jako takový jsou zachyceni především v povídkách *Doktor Kazisvět, Figurky, O měkkém srdci paní Rusky, Pan Ryšánek a pan Schlegl, Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku a Přivedla žebráka na mizinu*.

Povídka *Doktor Kazisvět* pojednává o zavržení vystudovaného lékaře z důvodu, že se liší od ostatních. Doktor Kazisvět, vlastním jménem Heribert, nevykonává lékařskou praxi po svém otci, uznávaném lékaři a na ostatní působí jako podivín. „*Doktor Heribert mladší byl by měl po Malé Straně dosti přízně, kdyby byl chtěl. Po smrti otcově přenášeli churaví důvěru svou na něho, ale ať přišel chudý nebo bohatý, on nevyslyšel žádného a nešel nikam. Znenáhla tedy důvěra přestala, obyvatelé okolní začli ho považovat za něco takového, čemu se říká ‚zkažený student‘, a pozděj ses i posmívali: ‚Ach doktor, ano – ani kočku bych mu nesvěřil!‘*“⁶⁰ Přezdívka doktor Kazisvět byla Heribertovi přidělena poté, co zachránil údajně mrtvou osobu od pohřbení zaživa. Heribert tak pokazil radost pozůstalým, protože nedostanou žádné dědictví. Tato událost přinese Heribertovi slávu, lidé by ho chtěli za svého lékaře. On však nadále vlastní praxi otevřít nechce. Zde se ukazuje maloměšťáctví a přízemnost odmítnutých malostranských obyvatel. Již mu neřeknou jinak než doktor Kazisvět.

V posledních dvou zmiňovaných povídkách *Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku* a *Přivedla žebráka na mizinu* se jasně projevuje tragická rovina těchto příběhů, kdy tradičnost převyšuje nad komičností. V těchto povídkách jsou zachyceny tragické konce jejich představitelů.

V *Povídkách malostranských* autor zachycuje osoby jak dobré, tak špatné, které žijí na Malé Straně. Je zde jasně zachyceno, jak postavy, které jsou hodnoceny jako dobré, často skončí špatně, ať již umírají či jsou trestáni pohrdáním a odmítáním ze strany ostatních obyvatel. Toto se děje pouze z toho důvodu, že jsou poškozeny pomluvou. Každý je zde posuzován na základě informací, jež jsou neověřené a mnohdy jde o pomluvy. Obyvatelé

⁶⁰ NERUDA, J. *Povídky malostranské*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1978. s. 210.

Malé Strany těmto informacím zcela věří, nikdy si je neověří a tímto se zcela prokazuje jejich maloměšťáctví. Mnohdy dochází ke konfliktu mezi starousedlíkem a nově příchozím do této uzavřené komunity Malé Strany. Tento nově příchozí je posuzován zkreslenou optikou a okolí ho hodnotí tzv. „skrze prsty“.

Dalším obdobím jsou léta sedmdesátá. Toto období je charakteristické nástupem dělnické třídy, která se angažuje jak v národním, tak v kulturním životě. Literatura se i nadále rozrůžňuje a roku 1873 vzniká časopis *Lumír*. Vydavatelé *Lumíra* se snaží o světovost české literatury. Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický i Julius Zeyer se dostávají do sporů s tzv. školou národní. Spory o novou podobu české politiky a české literatury jsou úrodnou půdou pro rozvoj dělnické publicistiky. Sociální otázky v české próze zaujímaly výsadní postavení, na čemž měl zásluhu Jakub Arbes. Arbes patřil k okruhu satirických novinářů. Touto otázkou se ve třetím období zabývá nadále širší počet humoristických a satirických autorů, a to v časopise, s opakovaným názvem, *Paleček*. 70. léta dala vznik novému sociálnímu románu městskému. Jan Neruda stojí na vrcholu této realistické prózy, následuje Jakub Arbes se svými tzv. romanety. Humornou prózu podporuje Václav Vlček, Alois Vojtěch Šmilovský a začínající Ignát Herrmann.

A. V. Šmilovský se zapsal do paměti čtenářů svými idylickými povídkami, prózami historickými a mravoličnými. Šmilovský rád upozorňoval na „staré zlaté časy“. Román *Kmotr Rozumec* kritizuje maloměšťáctví a mravní nedostatky.

Léta osmdesátá přinesou vyvrcholení lumírovské poezie. Vrcholí v dílech Vrchlického i Zeyera. Próza se nadále štěpí a uplatňuje se jak realismus, tak naturalismus. Rozvoj prózy historické, venkovské, městské i sociální je následován rozvojem prózy humoristické. Rozvíjí se povídka i veselohra. Na vrcholu českého literárního humoru se nachází Ignát Herrmann se svým *Švandou dudákem*. S kvantitou roste kvalita a vzniká první výrazný satirický typ české prózy – Čechův Matěj Brouček. Čech přesvědčivě vykreslil českého měšťáka, který svým smýšlením a životem reprezentuje konzervativní českou buržoazii.

Ignát Herrmann byl v rámci své humoristické prózy ke svému měšťáku shovívavější. Maloměšťáctví vyobrazil v díle *Otec Kondelík a ženich Vejvara* a pokračováním *Tchán Kondelík a zeť Vejvara*. Humor zde vykreslil soucitně a dobromyslně. Podle Skaličky se „žánrová drobnokresba jeví jako značně sentimentální a idylická (...) až žoviální ve vztahu k typickému českému a pražskému měšťákovi, „malému českému člověku“. *Kondelíkovština*,

podle Nezvala *„čiperná fena maloměšťáctví“*, se nakonec stala typem Herrmannova humoru.⁶¹

Ignát Herrmann získával nové zkušenosti jako redaktor a administrátor *Národních listů*. Díky *Listům* poznával lid s jeho slabostmi a chybami, odlišoval zrna od plevele a hlavně nacházel nové pohnutky ke studiu a kresbě lidských povah a osobností. Vliv Nerudy na Herrmanna lze zaznamenat v detailním pozorování a líčení všední zkušenosti. „*Byla horká neděle červencová. Sotvaže se ráno sluníčko vyhouplo nad Prahu, počalo žehnouti, jako by si chtělo nahraditi vše, oč bylo nevládnou druhou polovicí června připraveno. Obláček na nebi se neobjevil, větérek se nepohnul. Od rána se Praha vypékala, tučnější obyvatelé se pomaloučku vyškvařovali. Kropiči ulic padali horkem do mdlob, vrabci utíkali zmámení pod okapy ze žhavých střech taškových, na nichž si popálili pazourky, a z nejnovějších domů na Vinohradech odlupovaly se vedrem celé fasády, které den předtím pracně byly nalepeny.*“⁶² Herrmannova umění si lze povšimnout také v realistické drobnokresbě pražských figurek a pražského lidového prostředí. „*Mistr Kondelík! Skoro celá Praha ví odnedávna, že je to malíř pokojů. Ale ne nějaký zcela obyčejný hudlař, nýbrž malíř, kterému záleží na jeho pověsti, malíř, který se pokládá za kus umělce, malíř, který zná ‚slohy‘ – zkrátka malíř, který dovede něco vymalovat! (...) Jeho postava se všemi směry pěkně zaokrouhlila, ‚pás‘ vůbec zmizel. Je výšky nadprostřední, kulatého, zdravě zbarveného obličej. Jeho vlasy, posud ‚kompletní‘ – jak hrdě říkává – kdysi kaštanové, jsou roztomile tatínkovsky prokvetalé – (melírované, říkává mistr Kondelík) – a krátce ostříhané. Pod nosem silné, husté, krátké kníry, rovněž ‚do šediva namíchané‘, abych mluvil jeho řečí, ostatní tvář vždycky co nejpečlivěji vyholena. Je zdrav, blízek padesátky, ba kypí zdravím.*“⁶³ Dobová realita v podání Herrmanna je smířlivější než Nerudova. Nerudův pohled na poezii Malé Strany je patrný z jeho *Zpěvů pátečních*. Rozdílnost mezi Nerudou a Herrmannem lze spatřit v tom, že Neruda se soustředil daleko do budoucnosti, Herrmann do přítomnosti. Herrmann vycházel z člověka současného a soustředil se na svět, který ho obklopoval. Oba autoři se k sobě přibližují svými podobnými postavičkami, které jsou protknyty laskavým humorem a sympatií.

⁶¹ SKALIČKA, J. *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. st.* 1. vyd. Olomouc: rektorát Univerzity Palackého v Olomouci, 1987. s. 47.

⁶² HERRMANN, I. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny.* 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1988. s. 93.

⁶³ HERRMANN, I. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny.* 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1988. s. 9-10.

Herrmann ve své nejpopulárnější práci *Otec Kondelík a ženich Vejvara* a v jejím pokračování *Tchán Kondelík a zeť Vejvara* zobrazil postavy, jež jsou velmi realistické. Herrmann pomocí nich vykreslil maloburžoazní Prahu tehdejší doby. Tyto postavy přišly v době těžce tolerované maloměšťácké přízemnosti.

Matěj Brouček a Václav Kondelík vyjadřují svoji podobnost. Kritika odsoudila oba příběhy, avšak čtenáři byla díla přijímána. Čtenářům se líbilo to, co kritika odsuzovala – průměrnost. Matěj Brouček i Václav Kondelík se stali námětem diskuzí o české společnosti. Negativním rysem obou postav byla záliba pro jídlo, vlastnictví domu, lenost a nechuť k umění. Vlastnictví domu je ale i nejpodstatnějším rozdílem mezi Broučkem a Kondelíkem. Brouček žije jen ze zisku, které mu vlastnictví přináší. Kondelík pracuje jako živnostník, svou pohodlnost si užívá až po odvedené práci. Další směřování autorů je odlišné. Čech satiru přiostruje, Herrmann ji opouští a je shovívavý. Tento krok Čechovi zajistí, že nebude za Broučka odsouzen, ale Herrmannova blahosklonnost nemůže být odpuštěna.

František Herites se v osmdesátých letech také věnoval maloměšťácké problematice. Z jeho tvorby můžeme jmenovat soubor *Psáno pod čarou*. Jedná se o drobnokresby a humoresky, ve kterých autor čerpá z malého města, ukazuje přízemnost a neutěšenost poměrů rodinných i společenských. Naráží na egoismus, zřítnost, předsudky, duševní omezenost, pokrytectví a národní vlažnost.

V devadesátých letech nastává čtvrté období, které odráží krizi buržoazní společnosti. Literární tvorba je v rozporu s vládnoucí buržoazní politikou. Mluvíme o počátku tzv. období imperialismu. Poezii zastupuje Josef Svatopluk Machar a prosazují se představitelé tzv. dekadence. Jak humor, tak satira se dostávají do krajností a „*postupně převládají parodické postupy v otázkách sociálních*.“⁶⁴ Ač prozaikové ještě usilují o hledání kladných hodnot v minulosti, humor a satira upadá. V tomto období vychází humoristický a satirický tisk dělnický. Jak jsme již zmínili, literatura kopíruje krizi buržoazní společnosti, což vede postupně k nezájmu o společenské problémy.

Z autorů let devadesátých můžeme jmenovat Jana Liera. Lier byl fejetonista *Národních listů*, byl inspirován znalostí francouzského života a literatury a ironicky komentoval českou malichernost a malost. Obraz maloměšťáctví podal satiricky až sarkasticky v románu *Píseň míru*.

⁶⁴ SKALIČKA, J. *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. st.* 1. vyd. Olomouc: rektorát Univerzity Palackého v Olomouci, 1987. s. 6.

Psané slovo ve všech podobách patří k ústředním bodům novodobého českého národa po celé 19. století. „*Písemnými památkami z historie i soudobou literární produkcí byla zaštitována sama oprávněnost jeho svébytné existence, mimořádný důraz na rozvoj slovesnosti byl proto kladen od počátků obrození. Humor, stejně jako například napětí, byl v tomto kulturním boji za národní uvědomování vždy jedním z důležitých prostředků k získání lidového čtenáře.*“⁶⁵ V 19. století bylo nutné „příjemné“ ospravedlnit užitečným a zábava, chtěla-li získat odpovídající společenské ocenění, nemohla existovat bez „přidané hodnoty“ vyšších cílů. To byl úkol soudobého tisku. Humor, který nesledoval vyšší cíle, byl považován za zbytečný přepych, odporoval národnímu myšlení a „*odporoval proto dobovému etickému kodexu spořivého, příčinlivého a vlastenecky uvědomělého českého měšťanstva.*“⁶⁶

Na konci 19. století se projevuje humor a satira s rostoucí dynamikou veřejného života, přičemž je spojen s politickým rozrůzněním společnosti. Českou karikaturu 90. let spojují dvě témata, a to politické dění a vztahy mezi národy v habsburské monarchii. Mezi základní prvky řadíme ustálené postavy, které reprezentují jednotlivé národní stereotypy.

2.1. Satirik Svatopluk Čech

Svatopluk Čech, „*miláček širokých mas čtenářstva*“⁶⁷, byl obdivován po celý svůj život. „*Byl literátem v pravém slova smyslu, dýchal a žil jen literaturou.*“⁶⁸ Dokladem nám je vzpomínka Josefa Svatopluka Machara: „*Svatopluka Čecha jsem dostal, jenž mne přímo fascinoval. Hltal jsem jeho básně, jeho prózu, miloval jsem jej jako člověka. (...) Chvěl jsem se, když jsem zazvonil, otevřeli mi, ohlásili mne, já stál před ním. Veliká hlava, plná vlasů a vousů, cigáro v prstech s okousanými nehty – já nemohl říci ani slova (...).*“⁶⁹

Satira v díle Svatopluka Čecha byla vyvolána dobou a stavem společnosti, ale i vnější formou jeho práce. Čechova práce žurnalistická a feuilletonistická přímo vyžadovala humorných poznámek k okolnímu životu, národním nepřátelům a k místům, ve kterých se Čech pohyboval. „*Byl svého času reprezentantem české národní literatury, žil samotářsky*

⁶⁵ FRONK, V. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. 1. vyd. Praha: V. Fronk, 2011. s. 14. ISBN 978-80-260-0413-4.

⁶⁶ FRONK, V. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. 1. vyd. Praha: V. Fronk, 2011. s. 20. ISBN 978-80-260-0413-4.

⁶⁷ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 7.

⁶⁸ PYTLÍK, R. *Malá encyklopedie českého humoru*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. s. 32.

⁶⁹ POLÁČEK J. *Průhledy do české literatury 20. století*. 1. vyd. Brno: CERM, 2000. s. 53-53. ISBN 80-7204-162-2.

a oficiální pocty a uznání odmítal. Snad chtěl skrytě vyjádřit myšlenku, že národní hnutí je ve svém demokratickém základě nejvíce zrazováno právě – oficiální českou politikou a veřejností.“⁷⁰

Čechova popularita nebyla umělá, ale vycházela ze sepětí díla s tím, co cítilo a chtělo slyšet čtenářstvo. To přinášelo jak kladné, tak záporné důsledky. Čechovo dílo má trvalé hodnoty, které znásobovala jeho aktuálnost, umělo reagovat na pocity a potřeby daného okamžiku. Změnou situace ale tyto hodnoty ztrácely svou působivost, „a místo aby souzvuk s čtenářstvem stimulovaly, jej brzdily a oslabovaly.“⁷¹

V mládí působil v redakci politického deníku *Pokrok*. „Reagoval na pohyb národní aktivity, tu stoupající optimisticky vzhůru, tu klesající zpět, neodvrátil se od sociálního a národního radikalismu *Omladiny let devadesátých*.“⁷² V deníku se seznamoval s aktuálními událostmi, jako byly např. boje Pařížské komuny na počátku 70. let. Pařížská komuna dala Čechovi poznat hrdinu budoucnosti, dělníka. „*Obrozené tendence, bouřlivé oživení českého hnutí 2. poloviny století a snahy o sociální osvobození byly vůdčími motivy především jeho epické tvorby.*“⁷³ Významnou pozici v rámci epické tvorby Čecha zaujímají tzv. „broučkářské“. Autor sledoval dění jak na domácí scéně, tak i na světovém poli. Aktivně se účastnil dění na scéně domácí. Dělnická třída a její myšlenky se dostávají do středu zájmu společnosti po zmíněné Pařížské komuně. V kontextu událostí této doby se projevila Čechova politická bezradnost. Sám autor ve svých dopisech vyjadřuje svůj postoj vůči politickému dění, kdy tvrdí, že není politikem, ale jako člověk nemůže být lhostejný vůči událostem, které ovlivňují společenské dění a směřování celé společnosti. „*Nejsem politikem a zabývám se politikou jen jako každý jiný občan, jenž není lhostejný k běhu věcí veřejných a k osudům svého národa. Jest přirozené, chci-li projevovati ve svých spisech své skutečné vnitřní já, že v nich dochází ohlasu i mé politické a sociální přesvědčení.*“⁷⁴ Události v době revolučních změn ovlivňovaly Čecha v rámci jeho tvorby. Autor je překvapen a negativně ovlivněn zápornou propagandou šířenou v rámci revolučního dění, přestože cítí s vykořisťovanými i slabšími. Druhá polovina 19. století je ve znaku rozvoje kapitalismu a v souvislosti s tímto dochází k zvyšujícímu se vykořisťování pracující třídy spolu se všemi negativními rysy pro

⁷⁰ PYTLÍK, R. *Malá encyklopedie českého humoru*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. 32 s.

⁷¹ KREJČÍ, K. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka*. 2. vyd. Praha: Slunovrat, 1975. 7 s.

⁷² ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 7.

⁷³ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 7-8.

⁷⁴ *Topičův almanach 1883-1933*. Uspořádal Josef Knap. Praha: nakladatelství F. Topič, 1933, s. 51.

společnost, které toto doprovází. V samotném autorovi se probouzí a upevňuje demokratické cítění. Čech si stále intenzivněji uvědomuje potřebu zlepšení sociálního stavu pracujících, potažmo vykořisťovaných ve společnosti. V tvorbě můžeme vidět stále častěji se opakující snahy poukázat na rozpory ve společnosti a nespravedlnost hraničící s krutostí tehdejšího společenského uspořádání. V těchto letech se u autora prohlubuje a zdůrazňuje vztah k tradicím národa, především husitskému hnutí a myšlenkám s ním spojeným. Z tohoto důvodu mají jeho vrcholná díla z 80. a 90. let společné kořeny. Jeho díla jsou spojována ústřední myšlenkou porozumění a pochopení potřeb lidu a jeho svobody. Díla obsahující toto chápání světa jsou především *Jitřní písně*, *Nové písně*, *Písně otroka*, *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. Tato tvorba napomáhá kulturně historickému uvědomění společnosti jeho doby, která čelí snahám o protireformaci.

Čechův vztah k satíře vyšel z oblasti literatury velmi blízké, z její sebeironie a z autoparodie. Čechovi se podařilo vytvořit epickou literární parodii, ve které se snažil o zesměšnění moderního, symbolického a dekadentního básnictví. „Broučkiády“ Svatopluka Čecha jsou sociální satirou na malost myšlení českého měšťáka, avšak i na českou společnost vůbec. Komické situace těží Čech z přenesení Broučka na Měsíc „obydlený zjemnělou intelektuální komunitou“⁷⁵ a přenesením do středověku mezi husity.

Radko Pytlík souhlasí s názorem Poláčka, kdy uvádí: „Čech čistou náhodou uhodil na typ pražského domácího pana Broučka, typ, jenž ztělesňoval pohodlnost, nedovzdělanost, přízemní egoismus a zbabělost českého měšťáka. Pokračování *Výletů*, zvláště pak *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, však ukázal, že to nebyla náhoda, ale záměr.“⁷⁶

Dobrodružství Matěje Broučka se nacházejí na hranici mezi humorem a satirou. Jak zmiňuje Krejčí, je toto úzké spojení humoru a satiry typické pro moment společenského vývoje, ve kterém se Brouček narodil, vyrůstal a pohyboval. „Podle estetických definic satira je naplněna nenávistí a bojovností, humor citem a láskou. Humor chce zesměšněním vady napravovat, satira rázně odstranit to, co se již napravit nedá.“⁷⁷

Humor i satira byly v celém svém vývoji impulsem i pro vývoj společnosti. „Satira nalézá nejúrodnější půdu tam, kde vady a neřesti se stávají nevyléčitelnou chorobou,

⁷⁵ POLÁČEK J. *Průhledy do české literatury 20. století*. 1. vyd. Brno: CERM, 2000. s. 134. ISBN 80-7204-162-2.

⁷⁶ PYTLÍK, R. *Malá encyklopedie českého humoru*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. 32 s.

⁷⁷ KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 5.

vyžadující operativního zakročení; proto se nejbujněji rozvíjí ve chvílích zrajícího úpadku společenského řádu.“⁷⁸ Satira ukazuje rozpad společnosti staré, společnost nová používá satiru jako svoji mocnou zbraň právě k urychlení staré společnosti, přičemž chtěje vyvolat revoluční zvrat.

Humor a satira prostupují celé další dílo Čechovo. Čechova satira není zpočátku tak ostrá jako například v podání Nerudy, ale to je pochopitelné. Čech prožil mládí na venkově, byl poměrně dobře situovaný a mohl žít v uvolněnosti. Teprve pozdější vývoj společnosti přinutil Čecha satiru přiostrit. Čech se nebál zprudka šlehnout rakouskou vládu i policii, rozpínavost Německa a nedostatečné české sebevědomí. Jeho dílo začalo ukazovat ostrý pohled na skutečnost a předstihovalo průměrné představy a názory. Roku 1870 to byl právě Čech, který pronikavě postihl podstatu imperialistické války. V této době se poprvé začal rodit Čechův Matěj Brouček a byl to právě on, který se stal později typickým reprezentantem vývoje české společnosti, i když ještě nebyl pojmenován ani popsán. Čech začal o zatím neviditelném Broučkovi polemizovat. Brouček se Čechovi začal objevovat, někdy zmizel, ale autor ho přeci jenom dokázal uchopit ve své plné podobě.

Svatopluk Čech byl dle Otruby a Homolové: „*ve své době společensky nejproslulejší český básník*.“⁷⁹ Literární tvorba Svatoopluka Čecha vyjadřovala básnickým slovem nenaplněné ideály národního obrození, obavy i naděje se současnými společenskými otřesy. „*Čechova poezie představovala vrchol uměleckého usilování ruchovské generace*.“⁸⁰

Čechovy zvukné verše vyjadřují vlastenectví, ožívují tradice minulosti, útočí na Vídeň i německý velkokapitál, burcují k pravému češství. Problémy doby se snaží odstranit láskou a shodou, touží po soudružnosti slovanských národů. S ohledem na Kollárův odkaz spatřuje budoucnost českého národu v ruské ideji. Práce Čecha byly pod vlivem okolností sociálních poměrů a zásluhou jeho poctivého a ušlechtilého idealismu poněkud ostřejší, konkrétní a měly sociální smysl.

⁷⁸ KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 5.

⁷⁹ OTRUBA M., HOMOLOVÁ K. et al. *Čeští spisovatelé 19. století*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 22.

⁸⁰ OTRUBA M., HOMOLOVÁ K. et al. *Čeští spisovatelé 19. století*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. s. 22.

3. „Broučkiády“

„Broučkiády“ jako takové tvoří stěžejní dílo v podobě popisu maloměšťáka a maloměšťácké společnosti v českých poměrech 19. století.

„Broučkiády“ jsou tvořeny kvartetem knih:

- *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* (1888)
- *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* (1889)
- *Pestré cesty po Čechách* (1891)
- *Matěj Brouček na výstavě* (1892)

3.1. Rozbor maloměšťáctví v „broučkiádách“

V „broučkiádách“ jsou uváděny přesné geografické informace a údaje. „*Ve čtvrtek dne 12. července t. r. (udávám přesně datum, poněvadž má v tomto cestopise zvláštní důležitost)* vyšel si pan Brouček po delší době opět jednou na Hradčany.“⁸¹ Autor je seznámen s historií českého národa, se všemi jeho pozitivními i negativními rysy. V dílech jsou především hlavní oblastí zájmu pražské Hradčany, kde žije a pohybuje se hlavní hrdina Matěj Brouček. „*Jsem pan Brouček – Matěj Brouček – pražský měšťan a majitel domu – třípatrového domu bez krejcaru dluhů. – Mám dvanáct partají, samé pořádné nájemníky – totiž až na jednoho malíře – ale jinak samé pořádné nájemníky – mezi nimi radu vrchního zemského soudu, - vrchního, prosím. Požívám všeobecné vážnosti a nemohu strpěti, aby se ledajaký zběhlík otíral o mou čest, kterou jsem nenašel na ulici a nikomu neukradl – ano!*“⁸² Čech se snaží popisovat maloměšťáctví na standardizovaném představiteli češství v podobě Matěje Broučka. Čech ve svých dílech popisuje a kritizuje malého českého člověka, jenž se zajímá jen o svoje priority a zájmy, jako je zajištění sebe sama a další charakteristické znaky maloměšťáka, jak již bylo výše popsáno v naší diplomové práci při definici maloměšťáctví. Čech nastavuje zrcadlo pokrytectví v podobě absence snahy vyčlenit se vůči německému vlivu a prosazení české svébytnosti. Toto je patrné z citátu z knihy *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. „*Nyní konečně můžeme si v bezpečí oddechnouti po dlouhém, krušném zápase o zachování své národnosti. Můžeme složit ruce v klín a klidně přihlížeti, jak tajní i zjevní germanizátoři*

⁸¹ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. 126 s.

⁸² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 15.

o překot usilují o naše vyhlazení, ba můžeme v moudré umírněnosti sami němčině do kořán otvírati všechny brány svého národního života (...).“⁸³

Ve všech čtyřech dílech je specifický především jazyk. V díle *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* jsou používána při mluvě a charakteristice obyvatelů Měsíce tzv. Měsíčanů samé poetické výrazy. Zde je patrné, že se autor snaží nastavovat kritické zrcadlo plané estetice umění koncem 19. století. Toto je patrné z knihy *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. „*Slovník měsíčtiny vymýtil množství slov v pozemské češtině obyčejných, klada místo nich slova méně obvyklá neb docela nezvyklá, nebo všelijak je opisuje.*“⁸⁴

Dalším dílem je *Pravý epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, kde Čech užívá typickou mluvu pro 15. století. „*I ovšem, ‘ potvrdil muž, ohlednuv se udiveně napravo i nalevo. ‘Ale koho se tážeš kromě mne, jsa tu se mnú sám druhý?’*“⁸⁵

V dílech je patrná jasná kritika používání němčiny a německých výrazů v českém prostředí. „*Ostatně, ať na tobě jakkoli, hůře nežli u nás nemůže býti najisto. Na zemi je už k zoufání: všude lakotná rvačka o sousto chleba, boj stavu proti stavu, zášť národa proti národu, válka všech proti všem. Každý den nějaké neštěstí na dráze nebo nějaký nový zákon – člověk by už věru nejlépe učinil, kdyby dal té blátivé kouli s Pánembohem!*“⁸⁶

Matěj Brouček se v průběhu všech čtyř děl žádným způsobem nevymaní ani nevyčlení z charakteristiky maloměšťáka. „*Zkrátka, pan domácí nezměnil v ničem neokázalý způsob svého života.*“⁸⁷ Čech ve svém díle reflektuje na aktuální dění ve své době, a to spory mezi češtinou a němčinou. „*Jen se projdi po Příkopech, nebo si sedni do tramvaje, nebo zajdi do Městského parku, do Stromovky, kamkoli na živější místa, a všude uslyšíš němčiny, až tě budou uši brnět. Paničky a slečinky na ulicích skoro jinak nemluví než německy.*“⁸⁸

3.2. Maloměšťácká postava Matěje Broučka

V kontextu charakteristiky maloměšťáka, který je ve většině případů pojímán jako komická a mnohdy i tragická postava uzavřená ve svém omezeném světě, můžeme tuto

⁸³ ČECH, S. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. 6. vyd. Praha: Topičova edice, 1939. s. 30.

⁸⁴ ČECH, S. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. 6. vyd. Praha: Topičova edice, 1939. s. 31.

⁸⁵ ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. s. 73.

⁸⁶ ČECH, S. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. 6. vyd. Praha: Topičova edice, 1939. s. 17.

⁸⁷ ČECH, S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 119.

⁸⁸ ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. s. 125.

definici potvrdit na postavě Matěje Broučka. Brouček je vykreslena jako pražský maloměšťák, který se ničím nevyčleňuje ze svého okolí. Brouček není náhodně vytvořená figurka, ale obsahuje všechny vlastnosti, které jsou příznačné pro celou společenskou třídu. Matěj Brouček tráví svůj život tak, aby si jej co nejvíce užil. Jeho den naplňuje posedávání v hospůdce, kde je stálým zákazníkem. „(...) trávil své večery jako dříve mezi starými známými (...) je tomu právě deset roků, co začal chodit na Vikárku.“⁸⁹ Na hlavní postavě je obtížné najít jakýkoliv náznak ctnosti, ale nectnostmi překypuje. „(...) přiznal se mi, že vavříin má pro něho cenu jen potud, pokud se jeho listů užívá ke skopové nadivoko.“⁹⁰ Veškerá aktivita Matěje Broučka je motivována pouze a jenom osobním profitem. Nejdůležitějším je pro hlavní postavu to nejpovrchnější. Hlavní postava je schopna nahradit podstatné dění ve společnosti tím, že uspokojí svoje základní potřeby, jako je jídlo. „Zase přichází se svou politikou!“ – zlobil se v duchu Brouček, jenž se oddal právě s pietou vzácnému požitku výborného lososa. – „Jako by nemohl mluvit o povětrnosti, o jídle a pití, o bytě a jiných rozumných věcech!“⁹¹ Broučkovi přitěžuje samotná jeho obezita, kterou odsuzuje samotný Jan Žižka, který ji bere jako hřích proti Bohu. „Zdá se mi, žeš dosud břichu svému sloužil více nežli Bohu. Však u nás brzy pozbudeš hříšného tuku.“⁹² Uvědomělost jiných považuje za nepraktičnost.⁹³ Brouček je maloměšťák, který si raději hledí svého teplého místečka v mocnářství, než aby riskoval jakkoliv při prosazování českého zájmu. Toto je patrné v jeho projevu, kdy předkládá výhodnost němčiny v každodenním životě.⁹⁴

Autor ve svém díle nastavuje Matěji Broučkovi zrcadlo v podobě další postavy, a to Janem Domšíkem zvaným Janek od Zvonu, který je vlastencem. „Jsem Jan řečený Domšík a říkají mi Janek od Zvonu, toť od mého domu tuto, na němž vidíš vytesaný zvon.“⁹⁵ Rozdíl těchto dvou postav je patrný na první pohled. Brouček je vazalem 19. století, kdežto Domšík se hlásí k mentalitě století 15. „Hus – kacír?“ rozkřikl se Domšík, zajiskřiv divoce očima a chopiv rukojet' svého meče. „Hus, který nám kázal pravé slovo boží, který chtěl očistiti církev od všelijakých bludův i mrzkých nálezkův lidských a ji navrátiti k apoštolské ryzosti prvotní, Hus, který káral pýchu, lakomství a nemravnost zlých kněží, až zuřivou jejich

⁸⁹ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 119.

⁹⁰ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 119-120.

⁹¹ ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. s. 125.

⁹² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 246.

⁹³ ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. s. 125.

⁹⁴ ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. s. 125.

⁹⁵ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 158.

*mstivostí křivě jest odsouzen a smrtí ohavnou usmrcen na věčnou potupu země naší a jména českého – Hus, že jest kacír, pravíš, rouhači nešlechtný?!“*⁹⁶ Domšík je představován jako pozitivní postava, která se hlásí k myšlenkám a odkazům husitství jakožto nositele české myšlenky. „*Ale poslouvej, Matěji, jsi podobojí? ‘Pod obojí?’ opakoval pan Brouček s podivením, nechápaje smysl otázky. ‘Přijímáš pod obojí způsobou?’ doplnil Janek od Zvonu. (...) ‘Nerozumíš-li?’ zvolal onen již netrpělivě. ‘Tážu se, přijímáš-li také pod způsobou vína?’ ‘Ach tak!’ oddechl si s úsměvem pan Brouček, domnívaje se, že konečně chápe a že dotaz Jankův souvisí s pohostinstvím dříve nabídnutým.*“⁹⁷ Z výše uvedeného citátu jasně vyplývá omezenost postavy Matěje Broučka, který se dokáže zajímat pouze o svoje blaho a s tím spojené pozitivy. Brouček nedokáže rozumět vyšším ideálům a otázkám, které ovlivňují dění ve společnosti.

V Čechových dílech jsou patrné protipóly v podobě vlastence a na druhé straně osoby upřednostňující svůj blahobyť před vlastenectvím. Tímto se snaží vykreslit jasný rozdíl mezi tím, jak jeden může být malý ve svém jednání a druhý převyšovat svoje okolí.

3.3. Matěj Brouček v zrcadle kritiky

*„Oh ne, nač vytahovat takto našeho dobrého pana Broučka za límec vysoko vzhůru – sejďme raději k němu dolů, kde se to tak pěkně hová za pecí a v pohodlných bačkorách, v útulném kruhu malých, spokojených, přede všemi vichřicemi myšlenek a citů dobře ucpaných mozečků.“*⁹⁸ Čechův Brouček je znám dlouhá léta jako jeden z nejtypičtějších českých antihrdinů. Antihrdinou nebyl od samého počátku. Až postupným vývojem „*od lehce načrtnuté komické figury v první, značně odlišné verzi měsíční broučkiády (otištěné pouze časopisecky, v Květech 1886) až k programově vykreslenému typu ve výletu mezi husity; poslední, méně úspěšná výstavní broučkiáda už na tom v zásadě nic nezměnila.*“⁹⁹ Vyústění v klasický negativní český typ probíhal postupně a za aktivní autorovy spoluúčasti. Čech ze začátku nechtěl postavu Matěje Broučka zavrhnout. V opačném případě by nepojmenoval Broučka Broučkem. J. Vogel, janáčkovský biograf, sám vtipně poznamenal, že není možné se horšit nad postavou s tak odzbrojujícím příjmením.¹⁰⁰ A dále by Čech jistě nepostavil

⁹⁶ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 163.

⁹⁷ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 162.

⁹⁸ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 40. ISBN 80-246-0312-8.

⁹⁹ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 41. ISBN 80-246-0312-8.

¹⁰⁰ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 222.

do protikladu s Broučkovou přizemností přepjaté Měsíčnany, „živící se výhradně vůní květů a propadající při sebemenším citovém podnětu hysterickým záchvatům, nad nimiž nejen Matěj Brouček, nýbrž každý normální člověk nevěřičně žasne.“¹⁰¹

V díle *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* vykresluje Čech měsíční češtinu, kterou Měsíčané hovoří. „Tak například neříká se v měsíčtině nikdy prostě ‚oko‘, nýbrž ‚zor‘ nebo ‚hled‘; ne ‚ústa‘, ale ‚rtové‘; ne ‚zuby‘, ale ‚šňůry perel‘; ne ‚vlasy‘, nýbrž jen ‚kadeře‘, ‚kštice‘, ‚čupřiny‘; ne ‚louka‘, nýbrž ‚květnatý koberec‘; ne ‚voda‘, nýbrž ‚vláha‘; ne ‚usnul‘, nýbrž ‚klesl v náruč spánku‘ atd.“¹⁰² Měsíčané velmi rádi používají citoslovce „ach“, „ó“, „oj“, „hoj“, „ha“, „chachá“, „běda“ a další. „Co konečně stavby vět se týče, řídí se měsíční čeština pravidlem, že sluší přirozený slovosled roztrhati a přemetati tak, aby stálo práci co možná největší, shledati ty kusy opět dohromady a vypátrati pravý jejich smysl. Vhodným příkladem bude měsíční věta: ‚Po vysoké kmitavý věčné před starého chrámu oltářem lampy svit, plaché do pestrých metaje gótických oken květů paprsky, soumrakem se potácel klenbě.‘ Zdá se vůbec, že jest hlavní snahou Měsíčanů mluvit a psát tak, aby jim posluchač a čtenář rozuměl co nejméně.“¹⁰³ Brouček není schopný opustit svoje omezené nazírání na svět, jak je vidět z jeho chápání řeči Měsíčanů. Cokoliv, co narušuje jeho zaběhnuté zvyky a stereotypy, považuje za špatné a složité. On sám se cítí nejlépe ve svém světě, který má jasný řád a směřování.

Tato chvíle byla jak pro řadu čtenářů, tak recenzentů rozpačitá, neboť nevěděli, proti komu se Čechova satira obrací. „Není pochyb o tom, že Čechova satirická intence byla dvojsečná, nicméně míra pozornosti věnovaná líčení měsíčních zvyklostí svědčí o tom, že si autor vzal tentokrát na mušku hlavně sebestředné estétství, nikoli Broučkovu přizemnost.“¹⁰⁴ Pro Broučkovu popularitu se přimlouvaly dvě následující roviny. Řadový čtenář ocenil problematického hrdinu, který mu byl blízký svou průměrností, svým lpěním na jídle a pití, ale i strachem z neznámých světů a riskantních situací, do nichž jej sám autor vrhal. Na straně druhé si mohl čtenář, stejně jako autor, držet odstup a vysmívat se svým slabostem, ale i fobiím. „V měsíční broučkiádě tedy Čech vykreslil pohodlného pana domácího víceméně

¹⁰¹ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 41. ISBN 80-246-0312-8.

¹⁰² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 37.

¹⁰³ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 38.

¹⁰⁴ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 41. ISBN 80-246-0312-8.

s úsměvným nadhledem – rozhodně jej pro jeho slabosti nestavěl na pranýř vlastenecky motivovaného odsudku.“¹⁰⁵

Výše popsané atributy se začaly postupně měnit od okamžiku, kdy Čech začal konfrontovat Broučkovu antihrdinskou průměrnost s husitským národním mýtem. Stoupenci satirické specifičnosti dosáhli svého cíle a mohli být spokojeni s postavou Broučka, jelikož aktuálními protějšky pana Broučka již nebyli povznesení obyvatelé měsíce, ale reální a do společnosti začlenění Pražané z dob husitských válek. „*Hle, vojsko naše, ‘pravil pán domu, ukazuje jaksi pyšně dolů, ‘ozbrojené měšťanstvo pražské a pomocný venkovský lid. Vpravdě však toliko část našeho vojska; ostatek jest v ulicích, u bran i na zdech městských a Žižka s tábory stojí na hoře Vítkově, aby Zikmund nemohl tam se usadit a tudy Prahu, vojskem křižáckým a královskými posádkami na hradě Pražském i na Vyšehradě ze tří stran již sevřenou, cele obklíčiti.*“¹⁰⁶ Nad všemi těmito postavami stál a převyšoval se svojí charakteristikou a mravní stálostí husitský vojevůdce Jan Žižka z Trocnova. V tomto příběhu bylo zcela jasné, kdo je onou hybnou silou v pozadí tohoto Čechova díla. Jak toto požadovali mnozí čtenáři, včetně Čechových kritiků. Tentokrát pro čtenáře bylo zcela jasné, kdo je osobou, jež nám má být sympatická, husita. Autorovi bylo zřejmé, že se i přes jeho snahu může stát, že některý ze čtenářů nemusí být přesvědčen o tom, kdo je onou kladnou postavou. Z tohoto důvodu autor do svého díla zapracoval kritický postoj vůči Broučkovi a jemu podobným, jenž formuluje ve své řeči, která je kritická vůči Broučkovi. Tato kritika je soustředěna v projevu Jana Žižky: *Toho bohda nebude, abychom takové měli potomky.*“¹⁰⁷ Husité jsou symbolickým příkladem věrnosti myšlence a pýchy na příslušnost k národu a k přesvědčení. Matěj Brouček nemá ani povědomí o historii. Neví, jak dopadla bitva na Vítkově, které se má mimovolně také zúčastnit. „*(...) Zikmund snad již dnes, snad zítra odhodlá se k útoku, k jehož odražení bude nám zapotřebí rukou všech – a tu bys chtěl v posteli lenivě si hovět?*“ *přísně mluvil Domšík a jeho slova padala ledovou sprchou na milostně roznícenou hlavu hostovu.*“¹⁰⁸

Svatopluk Čech celým svým dílem spoluutvářel tradici, ve které chtěl se svou typickou figurkou českého maloměšťáka ukázat v kontextu historického podkladu velikost předků a malost potomků.

¹⁰⁵ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 41-42. ISBN 80-246-0312-8.

¹⁰⁶ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 188.

¹⁰⁷ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 274.

¹⁰⁸ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 207.

Musíme chápat tehdejší dobu jako celek. Lidé více četli, navštěvovali různá kulturní zařízení jako divadla a výstavy. Lidé daleko více přemýšleli nad tím, s čím přicházejí do kontaktu. Pokud autor jakéhokoliv díla ve své tvorbě kriticky vystupuje vůči určitému nešvaru doby, tak čtenář často tuto kritiku přijímá za svou. Proto je jistě opodstatněné domnívat se, že taková kritika pana Broučka působila v tehdejší společnosti jako přímé odsouzení jeho chování a mravního stereotypu maloměšťáka. V době 19. století bylo husitské hnutí považováno s určitým romantickým nadhledem za etalon chování a mravního nadhledu. V tomto díle je Matěj Brouček konfrontován s husity a z této konfrontace vychází ne již jako neškodný požitkář a mravně nedokonalý člověk, ale přímo jako určitý antihrdina.

V rámci recenzí, které byly vydávány k dílům, ať již *Výlet pana Broučka na Měsíc* a *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, můžeme vidět a zaznamenat jasný posun od erární hříčky, která může být připodobněna k pohádce, tak v případě druhého díla *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* spatřujeme jasný postoj autora vůči nedostatkům a slabinám, které se vyskytují ve společnosti jeho doby. Toto dílo se ve své době stalo téměř povinnou četbou pro každého uvědomělého Čecha. Dalo by se říci, že to byl bestseller své doby. Ovšem jako tomu vždy bývá, ke každé kladné pozici se najde i její opak. Recenzenti v době vzniku „broučkář“ považují mnohdy tato díla za přehnaně ideologicky podbarvená se záměrem o národní uvědomění českého obyvatelstva. Jedním z recenzentů, který vystupuje proti přílišnému idealizování husitů, kde tito vystupují jakožto puritánští, je Kabelík. Jak již bylo řečeno výše, ke každému tvrzení existuje protitvrzení. Toto se nám potvrzuje v rámci kritiky ze strany F. V. Vykoukala, který zastává názor, že autor odlehčuje vážnost tématu dění v husitské době svojí typickou satirou a vtipem. Diskuze okolo Čechových děl ještě nemůže být chápána jako přímá konfrontace o národní povaze pokoušející se zproblematizovat samotnou její identitu. Tuto kritiku lze považovat za konstruktivní zhodnocení. V dílech je patrná snaha o motivaci společnosti jako celku k ekonomické i kulturní svébytnosti. Diskuze okolo těchto děl nebyla zaměřena na popis a snahu o vykreslení české společnosti v její malosti jak tomu bylo u pozdějších děl se vztahem k národnímu uvědomění. Národní aktivismus se měl projevovat ve své pozitivní formě. S postupem času docházelo k vyhraněnějším postojům k dílům Čecha ze strany kritiků, protože na přelomu 80. let 19. století byla postava Matěje Broučka stále považována navzdory všem svým negativním charakteristikám za člena české společnosti se všemi důsledky, ať již pozitivními, tak negativními. S postupem času a vývojem společnosti dochází ke změně náhledu na postavu Broučka. K tomuto náhledu dochází především v meziválečném

období, kdy lidé nahlízejí na tuto postavu jako na něco již překonaného a jeho negativní vlastnosti jsou přisuzovány někomu jinému. V tomto případě se negativní kritika přenáší na maloměšťáky jako takové, kteří již nejsou z pohledu kritiků součástí společnosti. Maloměšťáci jsou v tomto pohledu představováni jako něco již překonaného a součástí minulosti. Toto dílo na základě zmíněného úhlu pohledu je považováno za bolestnou satiru, jež nastavuje zrcadlo společnosti. Tato kritika je patrná v postoji J. Vogla, který vidí Matěje broučka jako „omezeného, poťouchlého, průměrného, pohodlného, nedůsledného, prolhaného člověka.“¹⁰⁹

V době kritiky tohoto díla vzniká snaha o začlenění pojmu „broučkovština“ do širšího povědomí obyvatelstva, kdy toto se ovšem neujímá tak, jako tomu bylo například u pojmu „kondelíkovština“, který byl začleněn do společnosti.

Další z významných osobností kulturního života je Leoš Janáček, který komponování své opery na téma broučkovských příběhů, vnímal jako součást nutného národně ozdravného procesu. Janáček se vyslovoval v otázce odsouzení Broučka a jemu podobných ještě nesmlouvavěji než Čech. „*Vedle hýření krásným tónem ujímá se i filosofie tónu.*“¹¹⁰ Neboť tak odpověděl Janáček prezidentu Masarykovi na otázku, „*jakou hřivnou český národ přispěl k vývoji hudby.*“¹¹¹ Tento postoj u Janáčka vyvolává i fakt, že v této době probíhá první světová válka, kterou považuje za nezbytný proces vedoucí k národně osvobozenému uvědomění spolu s jeho ozdravnými účinky pro společnost. Právě v letech první světové války nastal Janáčkův skutečný lidský a tvůrčí rozmach. Janáček se vyjadřuje k těmto dílům ve svém fejetonu z Lidových novin ze dne 23. prosince 1917, kdy uvádí: „*Vidíme tolik Broučků v našem národě, kolik Oblomovů bylo v ruském národě. Chtěl jsem, aby zhnusil se nám takový člověk, abychom jej na setkání ničili, dusili – ale v první řadě v sobě, abychom se obrodili v nebeské čistotě našich národních mučedníků. Ať netrpíme pro povahu Broučků, tak jak se trpí pro Oblomovy.*“¹¹² Oblomov je dobromyslný a citlivý ruský šlechtic, který trpí duševní leností a pohodlností, kvůli které nezvládá svůj život a nedokáže spravovat ani svůj majetek. Oblomov je nerozhodný, bez zájmu a neschopný jakékoliv změny. Tyto myšlenky přinesly Janáčkovi podnět k práci. „*Čím hroznější doba, tím rychlejší strž nápadů*

¹⁰⁹ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 225.

¹¹⁰ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 222.

¹¹¹ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 222.

¹¹² VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 222.

skladebných.“¹¹³ Janáček toužil po tom, aby dílo rychle ožilo, aby se o něm mluvilo. Tyto myšlenky vtiskávaly Janáčkovi pero do ruky. Složitost samotného pohledu na Matěje Broučka je ale zcela patrná z faktu, že Janáček se při přípravě opery téměř deset let potýkal s problémy, jak toto téma uchopit. Během těchto let se na přípravě libreta k opeře vystřídal několik autorů, jako např. F. Gellner, J. Mahen, V. Dyk. Dokončené dílo bylo věnováno osobě prezidenta Československé republiky, T. G. Masarykovi.

Běžný čtenář přistupoval k oběma dílům jako k zajímavě popsanému a čtivému materiálu. Z tohoto úhlu pohledu můžeme říci, že samotná postava Matěje Broučka žila dva životy. Svatopluk Čech ve svém díle volí vhodné postavy a děje, které dokážou zaujmout běžného čtenáře. Autor pojímá svoje díla v jiném přístupu než ambiciózně psanou poezii. Jeho díla jsou čtivá a zaujmou volbou prostředí a děje a také svou kombinací humoru a satiry. V době, kdy Čech píše svoje díla, se ve světě prosazují vědecko-fantastické příběhy, které tvoří např. Verne. Náš autor navázal na tuto tvůrčí vlnu a nabízí čtenářům výlet do vesmíru. Autor je tedy často označován jako průkopník a zakladatel české vědecko-fantastické literatury, jelikož ve svém díle popisuje cestu ze Země na Měsíc. Je po J. Arbesovi průkopníkem vědecko-fantastických děl u nás. Matěj Brouček stojí čelem k jevům jemu neznámým a nevyzkoušeným. Oba výlety či obě reality chápe doslovně jako „mimozemskou civilizaci“. „*O světě dávných předků ví hodně málo, o Měsíčaněch ovšem vůbec nic.*“¹¹⁴ Čtenář, který byl zainteresován v plnohodnotných vědecko-fantastických dílech, mohl tyto příběhy přejít bez většího zájmu, stejně tak jako běžný čtenář jistě nerozuměl mnoha Čechovým narážkám a popisům.

Naopak v druhém díle *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* využívá autor vzestupu zájmu čtenářů o kulturně-historická fakta a popisnou část každodenního života. „*Konfrontace pana domácího s husitskou dobou v Novém epochálním výletu pana Broučka, tentokrát do 15. století vznikla jako veřejností vyžádané pokračování předchozí knihy.*“¹¹⁵ V tomto díle je barvitě a plasticky popsán život lidí před několika sty lety s mnoha jeho detaily. Čech tak již nevolí vyfantazírované prostředí Měsíce, ale jedná se

¹¹³ JANÁČEK, L. *Vzpomínky, dokumenty, korespondence a studie*. 1. vyd. Uspořádal Bohumír Štědroň. Praha: Supraphon, 1986. s. 127.

¹¹⁴ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 9.

¹¹⁵ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 9.

o historicky známá fakta, „o nichž (jako i o celkovém koloritu doby) má jeho neohrabaný hrdina jen povšechné „encyklopedické“ znalosti.“¹¹⁶

Tato próza byla ve své době rovnocenná rovině satirické. Toto potvrzují jak pochvalné kritiky recenzentů, tak snaha autora o přesný popis historických reálií. Běžný čtenář v tomto díle nachází především atraktivní fantastický cestopis. Ukázku tohoto cestopisného popisu reálií nalezneme v díle *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*: „Poobrátil se trochu, spatřil na hvězdnaté obloze skutečně i Slunce – vlastně nespatriil, poněvadž musil zavřít oči před úžasně mocnou, oslepující jeho září, účinkující jako ohromné, nad pomyšlení silné elektrické světlo.“¹¹⁷ Je možné, že v rámci prvoplánovitého čtení mohl být satirický záměr autora přehlédnut a zvýrazněn byl naopak zájem o exotické reálie. Do roku 1945 se měsíční broučkíada dočkala více reedí než slavnější husitská, navzdory faktu, že s postupem času čtenář ztrácel schopnost porozumění autorovým narážkám na umělecké poměry v době vzniku díla. Toto opětovně podtrhuje druhořadost satirické roviny, která ji přijímá jako svébytnou vědecko-fantastickou literaturu. Výše uvedené je v kontrastu po roce 1948, kdy národní uvědomění zachycené v druhém díle lépe vyhovuje požadavkům aktuálního společenského zřízení s kulturněpolitickými požadavky.

V tomto díle, které se snaží o porovnání husitské doby a doby, ve které autor žije, je charakteristické užití metody protikladů. Autor se snaží čtivou a zábavnou formou přiblížit minulost českého národa a předkládá čtenáři protějšky, ať již v podobě charakteru postav, tak v možnosti srovnání reálií Prahy, ve které žijí jak jeho čtenáři, tak postavy.

Hlavní síla Čechova díla je v konfrontaci pražského potažmo českého měšťana se společností v době husitského hnutí. Popisuje střed sebestředného člověka s kolektivem, který je sjednocován a utvářen myšlenkou, jenž přesahuje každého z členů této skupiny. Následkem této konfrontace je postava pana Broučka předložena jako bezvýznamná a pomíjivá postavička v soukolí dějin. Je zde patrný fakt, že pokud Čech ve svém díle hledá postavu, která si zaslouží pozornost, obdiv a uznání soudobé české společnosti, musí postupovat proti proudu času až do období husitských válek a společenského směřování, které je s tímto spojeno.

¹¹⁶ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 9.

¹¹⁷ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 30.

O Broučkově popularitě na konci 19. století svědčí fakt, s jakou intenzitou se s „broučkíadami“ setkáváme. Matěj Brouček se dostal na dárkovou kazetu dopisních papírů, v Brně se pořádala masopustní maskarní zábava s tématem Broučkova měsíčního výletu, Národní divadlo hostilo frašku Šamberka *Pan Brouček na jubilejní výstavě*, smíchovské divadlo uvedlo operetu taktéž na broučkovské téma. Na konci 19. století se rovněž objevuje řada parafrází, které podtrhují Broučkovu popularitu, ale které se snaží využít základní myšlenku Čecha. Příkladem můžeme jmenovat divadlo na Královských Vinohradech, které hrálo *Výlet pana Cvrčka na výstavu aneb Ve výši 2000 m nad Prahou* autora A. Lokaje. Můžeme si dovolit tvrdit, že Lokaj předběhl jak Šamberka, tak Čecha, neboť právě Čechova próza *Matěj Brouček na výstavě* vznikla až následně po oněch zmíněných hrách. Tato díla mohla vybudit Čecha k sepsání své prózy. Roku 1892 M. Studnička, přírodovědec a literát, vydal spisek *Luňan Hvězdomír Blankytný, Broučkův host v Praze 1891*, a to pod pseudonymem Pravdomil Čech. Studničkovi se podařilo spojit satiru s životem společnosti devatenáctého století smíšenou s humorným poučením o základních astronomických poznatcích. Z výše uvedeného výčtu můžeme soudit, že jméno Broučka bylo na přelomu let 80. a 90. tak oblíbené, že se stalo lákadlem při snaze upoutat čtenářovu pozornost k jakémukoliv tématu.

S ohledem na výše uvedené můžeme znovu konstatovat, že Matěj Brouček byl vnímán jako vážený cestovatel na tajuplných cestách, nikoliv jako antihrdina české povahy. Lze tak soudit s ohledem na závěr Šamberkovy frašky *Výlet pana Broučka na výstavu*, kde se vášnivě diskutuje o „*geniu české země a usilovné práci a vytrvalosti českého národa*.“¹¹⁸ Podíváme-li se o řadu let dále na anketu, ve které měl být vybrán vhodný námět pro nový film Vlasty Buriana, přičemž bylo mnoha respondenty navrhováno jako předloha Čechův *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, jen se ujistíme v našem tvrzení. „*Lze si totiž jen těžko představit, že by účastníci ankety nabízeli oblíbenému králi komiků roli zavrženíhodného individua*.“¹¹⁹ Ačkoliv soudobá kritika dílo odsuzovala, společnost měla k Broučkovi vztah kladný. Jak tomu bývá, řadový čtenář si oblíbil tyto příběhy navzdory faktu, že soudobá publicistika je zavrhovala. Čtenář na Broučkovi kladně hodnotil jeho průměrnost. Brouček lákal svou obyčejností.

Matěje Broučka můžeme zhodnotit jako obecný typ, který varuje před českým maloměšťáctvím. Čechovo dílo se tak stalo námětem diskuzí o české společnosti. Díky

¹¹⁸ KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. s. 32.

¹¹⁹ M. M. Svatopluk Čech – Matěj Brouček – Vlasta Burian. *Lidové noviny*. 28. 1. 1933, s. 10.

diskuzím a sporům se kolem Broučka vytvořila „utkvělá představa o negativním národním typu s konstantními atributy.“¹²⁰ Jako příklad můžeme opakovaně uvést zálibu v jídle, pití a následnou otylost. Ve *Výletu pana Broučka na Měsíc* vyvolal Brouček pohoršení, když pojídal párek, jenž se stal základním motivem. Párek se v díle snaží ukázat onu přizemnost. Tento motiv spatřujeme také ve frašce Šamberka, tak i u Leoše Janáčka. Jako další klíčový motiv maloměšťáctví musíme zmínit vlastnictví domu, alias výnosného činžáku na Hradčanech. „*Mám dům, třípatrový pražský dům, bez dluhů* - “¹²¹ U Svatopluka Čecha jde o velmi výraznou charakteristiku hrdiny. „*Nestaraje se o vřavu veřejnosti, vybíral klidně dál svou činži...*“¹²² Brouček zdůrazňoval vlastnictví na každém kroku a podtrhoval tak vlastní identitu. „*Nemístná pýcha na vlastnictví domu a chamtivost při vybírání nájemného přitom fungují jako nejméně omluvitelné rysy jeho povahy, od počátku bránící čtenáři, aby se s ním ztotožnil v situacích, v nichž by mu mohl instinktivně držet palce.*“¹²³ Vlastnictví domu ukazuje hrdinovu majetnickou nabubřelost. Matěj Brouček je osobou, která žije z výnosu svého domu a odpovídá tak zmíněnému popisu francouzského maloměšťáka. Matěj Brouček se jako rentiér nemusí starat o svůj „denní chléb“, a tak se jeho přání po klidu jeví jako značně negativní, neboť nemá být z čeho unaven. V neposlední řadě, jež je znakem maloměšťáctví, je lenost a negativní vztah k umění, které vidí jako zbytečné a malicherné. „*Tento měšťan už umění nepotřebuje, a když, tedy jen takové, které jej neznepokojuje a nenutí k pohybu a myšlení.*“¹²⁴

Odpor k přizemnosti nelze přičítat pouze na „vrub artismu soudobé moderny.“¹²⁵ Odmítnutí parazitního přežívání Broučka najdeme již na konci 80. let, kde česká moderna byla teprve na počátku svého vývoje. Můžeme soudit, že zárodky prvního odsouzení zmíněného životního stylu byly připraveny již literáty ovlivněnými novoromantismem. Novoromantici, kteří se bouřili proti přizemnosti a nízkým životním obzorům, inspirovali modernu, byť se pak i moderna v mnohém odlišovala.

¹²⁰ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 47. ISBN 80-246-0312-8.

¹²¹ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 45.

¹²² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 119.

¹²³ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 51. ISBN 80-246-0312-8.

¹²⁴ KREJČÍ, K.: Svatopluk Čech a jeho výlety pana Broučka in *Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do patnáctého století*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1950. s. 204.

¹²⁵ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 47. ISBN 80-246-0312-8.

Zdrojem inspirace pro oba umělecké styly byl francouzský romantismus, který se od 30. let 19. století vyrovnával s realitou nové společnosti, která byla formována silou peněz, a tak se postupem doby utvářel obraz měšťáka. Ústřední vlastnosti výše popsaného měšťáka se shodují s typem našeho antihrdiny Matěje Broučka. H. Monnier definuje měšťáka následovně: „*Pokud jde o měšťáka v pravém smyslu slova, podle předpisů Národní gardy, projevuje se jako člověk, který vlastní tři až čtyři tisíce franků renty, který nikomu nic nedluží, který žije z dobré polévky a poklidně pluje řekou života, nohy v teple, vatu v uších, hůl v ruce.*“¹²⁶ Poznávacím rysem měšťáka je velké břicho a věk kolem padesáti let. Svatopluk Čech svého Matěje Broučka popisuje následovně: „*Někdo zaklepal prudce na dveře, a nežli jsem zvolal: Vejděte!, vrazil již do pokoje člověk spíše malý než veliký, ale slušně vypouklého břicha, na němž po huňaté plyšové vestě splýval těžký zlatý řetěz, od hodinek s četnými přívěsky v podobě půlměsíčků. I jinak jevil jeho oděv solidní krasocit zámožného pražského měšťana, a kruhovitá, čistě oholená, v různých odstínech červené barvy zářící tvář byla plná té ušlechtilé důstojnosti, kterou propůjčuje toliko knihovní vlastnictví třípatrového domu.*“¹²⁷

Na pojem měšťan můžeme nahlížet nejen jako na výraz ve spojitosti se sociologií, popřípadě jeho interakcí ve společnosti, tak i jako na výraz jazykový, kdy přídavné jméno „měšťanský“ nebo podstatné jméno „měšťan“ vyjadřuje jedince, který je „mezi“ tedy mezi dobami společnosti nebo mezi dvěma kulturami.

Existence našeho Matěje Broučka či přesněji existence „broučkovštiny“, která je vnímána jako specifický český problém, není pouze český. Obraz Broučka je pouze určitou obměnou obecného typu měšťáka, který se objevuje v evropské literatuře kolem půlstoletí. Toto označení dostal Matěj Brouček až v meziválečném období a užívala jej publicistika. Do té doby bylo používáno slovo šosák. Po určitou dobu spolu obě označení koexistovala. V soudobém tisku jsme se mohli setkat s označeními jako „*pražský šosák a břichopásek*“, „*nesmrtelné šosáctví*“ či „*naše velkoměstsky mikropolitické šosáctví*“.¹²⁸

Jestliže jsme se doposud setkali pouze s kritikou Broučkovy přizemnosti ze strany romantismu, do protipólu se postavil realistický časopis Čas, který se pokusil o jeho obhajobu. Recenzent tamního časopisu odmítl označit Broučka za vulgárního požitkáře, nýbrž

¹²⁶ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 48. ISBN 80-246-0312-8.

¹²⁷ ČECH, S. *Výlety a pestré cesty pana Broučka a společníků*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1956. s. 9.

¹²⁸ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 49. ISBN 80-246-0312-8.

vyzdvíhal jeho selský rozum a přirozené instinkty. „*Pan Brouček jest sice muž pozemský, trochu šosácký domácí pán, ale celkem člověk praktického povolání, zkušený, přirozený a rozumný.*“¹²⁹ Anonymní recenzent jakoby se snažil vyburcovat čtenáře, aby nedal na soudobou kritiku a vyjádřil sympatie, jež v něm Brouček jako obyčejný hrdina vzbuzoval. „*Vmyslete se vy, laskaví čtenáři, do těchto situací. Jistě budete navlas tak jednat i soudit jako Brouček. A kritika potom řekne, že satira je namířena na Váš materialismus a na požívavý ráz naší doby.*“¹³⁰ Nás anonymní recenzent nezavíral oči před omezeností, kterou Brouček oplýval, ale shledával ji příjemnější než přepjaté estétství a dokázal odvážně tvrdit, že „*do jisté míry jsme všichni Broučky.*“¹³¹

Uvedená kladná realistická kritika se ovšem nesetkala se souhlasem, dokonce se na ni snesla kritika, která hlásala úpadek realistické inteligence, jež se zastává obtloustlého měšťáka s vulgární přízemností a nedostatečným duchem. Původně kladná recenze se stala polemikou o nešvarech národní povahy.

Mezi další důvody, pro něž je Matěj Brouček odsuzován, řadíme skutečnost, že žije sám pro sebe. Je to egocentrický starý mládenec, jehož nemá nikdo rád například z důvodu, že je nekonečně povznesený a přezíravý. Brouček dokáže suverénně mluvit do věcí, o kterých má pouze zkreslené, ba žádné vědomosti. Povahu Matěje Broučka také dokáže vykreslit jeho záliba v kýčovitých obrazech. „*Pan Brouček nebyl obrazem nikterak nadšen. Měl ve své pozemské ložnici dva lacino koupené barvotisky, Spící odalisku a Západ slunce v zálivu Neapolském, které se mu líbily stokrát více než ta divoká klikatina ledajakých čar. (...) Ó pozemský nevzdělanče! Takový surový vkus tedy panuje na zeměkouli! (...) Vaše dětinská mysl libuje si tedy jen v barbarské strakatině! (...) Jsem přesvědčen, že jediná čára tohoto obrazu vyváží všechny vaše galerie pozemské.*“¹³²

Svatopluk Čech zanechává usedlého pražského měšťana v neobvyklých situacích, narušuje jeho klid a pohodlí a libuje si v líčení následných reakcí, které vyplynou se situace. Jako příklad můžeme vzpomenout na chvíli, kdy je Matěj Brouček vhozen do cizího světa či válečné vřavy. „*Panebože, co je to se mnou?*“ mluvil k sobě pomaten. „*Jsem dnes jako*

¹²⁹ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 49. ISBN 80-246-0312-8.

¹³⁰ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 49. ISBN 80-246-0312-8.

¹³¹ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 50. ISBN 80-246-0312-8.

¹³² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 87-88.

splašený, jako bych měl v těle tisíc d'áblů. A kde to jsem?“¹³³ Na tyto chvíle nikdo Matěje Broučka nepřipraví a on se sám ocitne v takové mezní situaci, v níž si přeje jediné, vrátit se domů, do své jistoty, do své doby.

Svatopluk Čech stvořil svého Broučka v době, která byla náchylná ke kriticismu. Dokonce svou prvotně dobromyslnou satiru ještě přiosťřil a přibarvil závažným společenským obsahem. Během deseti let kriticismus ke stavu národní společnosti značně vzrostl. Díky individualismu moderny začal také nabývat nových rysů. Již nikdo nemohl být spokojen pouze s odstraněním nedostatků, ale se zásadními rozchody s nimi.

Svatopluku Čechovi nebylo vyčítáno, že píše ve svém díle o problematickém typu člověka, protože svého Broučka podrobil sám ostré kritice a odsoudil ho. Čech Broučkovo požitkářství jednoznačně zavrhoval. Živočišně nasycovací pud, kterým Brouček oplýval, pomohl autorovi k zesměšnění přepjaté éteričnosti Měsíčanů, kteří se živili vůní květů, avšak když postavíme do kontrastu husitský heroismus, objevíme jasně negativní důsledky Broučkovy záliby v jídle, a to pohodlnost, egoismus a absenci duchovních hodnot. „*Piješ-li víno?*“ *Ale nahlas odpověděl vesele: „I toť se rozumí, že jsem pod obojí. Pod obojí, haha – dosti dobrý nápad! Bodejť bych nepil také víno, příteli; ale mám-li říci pravdu, dobrá chmelovina je mi přece nade všechno.“ Domšík couvl skoro leknutím a napřáhl proti němu ruku: „Ustaň, rouhavý jazyku! Chceš-li smích pobíjeti svatou věrou naší?*“¹³⁴

Na Broučkovo husitské dobrodružství můžeme pohlédnout i z jiného úhlu pohledu. V Matěji Broučkovi můžeme vidět člověka, který se ocitne uprostřed občanské války. Brouček je zmatený, nechápe konflikt sporu a je nucen se přidat na jednu ze stran. Možná právě proto nedokážeme antihrdinu – hrdinu odsoudit a zatratit nadobro.

Při charakteristice maloměšťáctví jsme se zmínili o pojmu „pivní politikaření“. Tuto problematiku nacházíme i v Čechově díle při líčení husitské každodennosti. „*A piva nemáte?*“ *„Měli jsme dnes, ale již došlo. Žižka dbává také, aby měli bratři střídmy doušek piva na posilňenou. Ovšem na pochodech píváme obyčejně jen vodu.“*¹³⁵ Sám Jan Žižka s mírou posilňoval své bojovníky před bitvou. „*Nejednoznačný vztah broučků k pivu posiluje rovněž fakt, že Čech datuje fiktivní předmluvy obou próz právě ve Vikárce, čímž jako by se s Broučkovou oblibou tohoto hostince ztotožňoval (na tomto faktu nic nemění skutečnost, že*

¹³³ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 28.

¹³⁴ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 162.

¹³⁵ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 251.

*tak nepochybně činí v rámci své hry s autenticitou a fiktivností předpokládaných příhod).*¹³⁶ Čechova satira ukazuje ještě nejednoznačný vztah soudobé společnosti k nejtýpističtějšímu nápoji. Autor si uvědomuje možné negativní účiny pro formování stereotypu národního chování, ale zároveň ho nedokáže z české každodennosti úspěšně odstranit, protože je pivo jako takové ve společnosti velmi hluboce zakořeněno.

V devadesátých letech 19. století dochází k významnému posunu českého měšťana. Jedinec se začíná pozvolně přeměňovat z aktivního a kreativního na pohodlného držitele majetku, především kapitálu. V souvislosti s tímto se mění vztah měšťáka k literatuře a umění jako celku. Tento druh člověka se domnívá, že již není třeba umění pro jeho život. Pokud shledá umění jako potřebné pro svou existenci, tak vyhledává takové druhy umění, které po něm nevyžadují žádnou nebo minimální intelektuální činnost. Takovýto člověk se chce prostě jenom bavit. Tyto změny ve společnosti a nezájem o kulturní dění mají za následek, že v rámci kulturního hnutí se stává, že kultura je omezena pro úzkou skupinu zainteresovaných. Jedinci, kteří slouží jako předloha panu Broučkovi, nebyli schopni ani ochotni pochopit onu úzkou skupinu zainteresovaných v kulturním životě společnosti. Čech ve svých dílech zachycuje v satirické úrovni tyto změny ve společnosti.

Výlety pana Broučka měly před svým knižním uvedením časopiseckou premiéru v Květech z roku 1886 pod názvem *Výlet páně Broučkův do Měsíce*. „*Tento první náčrtek pozdější slavné satiry je ještě velmi vzdálen společenské důsažnosti svého pozdějšího definitivního zpracování.*“¹³⁷ Výlety pana Broučka začaly velmi nenáročně „*v drobném fejetonu, který možná byl pouhou výplní z nouze prázdného místa v časopise.*“¹³⁸

V tomto díle autor pod pseudonymem B. Rousek nastavuje zrcadlo společnosti tím, že ironizuje tehdy rozšířené astrologické hypotézy a vytváří karikaturu negativní stránky civilizace a civilizačních změn. Jsou popisovány negativní rysy společnosti, jako je neupřímnost společenského života, politické poměry a rozpínavost Němců, dryáčnictví žurnalistiky a nelibozvučnost hudby. V tomto díle, jež předchází dílu *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, je jasná rada vládnoucímu zřízení v podobě rakouské vlády, jaké využití představuje okupace Měsíce. Takováto představa okupace Měsíce by umožnila vyřešit

¹³⁶ MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. s. 133. ISBN 80-246-0312-8.

¹³⁷ KREJČÍ, K. Svatopluk Čech a jeho výlety pana Broučka in *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1950. s. 205.

¹³⁸ KREJČÍ, K. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka*. 2. vyd. Praha: Slunovrat, 1975. s. 10.

problémy s národně uvědomělými snahami českého národa, kdyby toto vyřešilo ono odstěhování českého národa na Měsíc. Měsíc je zde vykreslován jako určitá nika, potažmo rezervace, kde by Češi mohli dát prostor svým snahám o samostatnost a rozvoj českého národa. Jedinou podmínkou existence takovéto rezervace by bylo, že by Češi platili daně a na Zemi posílali také vojáky pro rakouskou armádu.

Pojetí Měsíce v rámci díla *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* již není kombinací hypotéz a ironie jako v příběhu určeném pro časopis, ale jedná se o karikaturu Čech a zde platných literárních a uměleckých poměrů v dané době. Autor pomocí satiry vytváří obraz postavy, která je tak typická pro české poměry. V postavě Matěje Broučka se slučují mnohé charakteristické vlastnosti různých osob, které můžeme popsat jako maloměšťáky. Díky tomuto se jeho postava jeví čtenáři jako pravdivá a on se s ní často ztotožňuje.

Jaroslav Šeda o Čechovi a o *Výletech*: „*Básník, věrný pokrokovým tendencím svého umění, zdaleka neměl na mysli vytvořit v nich jen humorné čtení pro nedělní kratochvíle; epika povídek, kloubená s moralistními, estetickými a politickými úvahami, mířila přes humor a grotesku k satirickému šlehu a společenské kritice. Středem pozornosti je tu české šosáctví konce 19. století, ztělesněné Broučkem v pozoruhodné úplnosti. V první povídce dostávají však své i představitelé dobového dekadentního umění, jejich snobství a vyvětralé estétství, jejich velikášství a patetická afektovanost, ve druhé se zase ozvou vážná vlastenecká slova historické paralely, káravě připamatovávající současníkům smysl našich národních dějin, to, co je v nich opravdu velké a živé.*“¹³⁹

Velká oblíbenost autorových děl o panu Broučkovi umožnila vznik dalších dvou knih o příbězích Matěje Broučka. Jedná se o díla, která vznikla v 90. letech 19. století, a to *Pestré cesty po Čechách* (1891) a *Matěj Brouček na výstavě* (1892).

Matěj Brouček na výstavě vyšel jako II. díl nedokončeného cyklu *Pestré cesty po Čechách*. Prózy již nedosáhly popularity, jaké se těší předchozí výlety, i když autor opět oživil svoji postavičku „a i tentokrát ji provázel neodolatelným ironizujícím komentářem.“¹⁴⁰

Po velkém úspěchu, který následoval po vydání předchozích dvou děl, se po roce 1889 Čech rozhodl cestovat do severovýchodní části naší vlasti a zde načerpat inspiraci pro další díla. Tuto oblast Královédvorská a Náchodská vybírá z důvodu jejich krás, ať již kulturních

¹³⁹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 243.

¹⁴⁰ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 10.

nebo přírodních. Během cesty si vytváří poznámky pro jeho další díla. V těchto poznámkách jsou zachyceny jeho návštěvy v oblastech Boleslavska, Turnovska, Jičínska a Sobotecka. Činil si poznámky jak o kladných rysech, se kterými se setkal, tak i o méně příjemných zážitcích. Navzdory tomu, že dílo *Pestré cesty po Čechách* nebylo dopsáno, svoje poznámky využil v ostatních dílech a ukázal způsob svého tvoření a subjektivního nazírání.¹⁴¹

Typickým prvkem těchto dvou děl jsou komentáře ke státní správě, politice jeho doby, české literatuře a požitcích v podobě piva a chmelu. „*Arci, mezi sklepníkem a státním úředníkem je rozdíl, a jaký! Sklepník, ať bílý nebo černý, je tu pro nás a musí se za naše peníze s námi dorozumět; páni úředníci však slouží pouze státu a my poplatníci existujeme jen proto, aby mohli bráti náležité služné a měli co psát. Píšou-li japonsky nebo čínsky, po tom je nám právě tak málo, jako rozumějí-li našim žádostem a stížnostem či dávají-li si je překládat některým zametačem kanceláře. Vždyť nemůžeme přece žádat, aby kupříkladu každý Němec, který se chce stát úředníkem v Čechách nebo pro Čechy, musil se naučiti bezcenné češtině, které nemůže potřebovati nikde než leda jen ve svém úřadě!*“¹⁴² Hlavní postavou v díle *Pestré cesty po Čechách* je básník Vraný, který doprovází profesora Kostlivého na jeho cestě za rukopisy. V postavě básníka Vraného můžeme rozpoznat osobu samotného autora Svatopluka Čecha. K tomuto názoru, že se jedná o jednu a tutéž osobu básníka Vraného a autora Svatopluka Čecha můžeme dojít na základě skutečnosti, že Čech podepisoval v době svého působení v časopise *Lumír* svoje příspěvky v sedmdesátých letech jako Jan Vraný.

Výstava byla pro našeho pražského pana domácího opět velmi rozčilující a mezní jako předchozí výlety. Jediným rozdílem zůstává fakt, že už se nejedná o fantazii, ale o skutečnost, realitu. „*Ožehavá konfrontace s děním, z něhož se pan domácí tentokrát nemůže s úlevou probudit.*“¹⁴³ Na výstavě se svým chováním a reakcemi Matěj Brouček řadí opět na stranu malého českého člověka. Je opět směšný, bojácný, zpátečnický a trapný. Nemyslí na nic jiného než na svůj dům, svoji kapsu a pohodlí. Ščerbaničová upozorňuje, že zde dochází k posunu. Již není kritizován pouze hlavní hrdina, ale také prostředí, které ho obklopuje. Průkazné jsou komentáře, které vypovídají o uchování lidovosti, o neblahém působení módy, národnostní polemiky, úvahy o umění, literatuře, spisovatelích a čtenáři. „*Šla kolem společnost mladíků a dívek v národních krojích. Byly to švarné venkovské postavy a třebaže*

¹⁴¹ STREJČEK, F. *O Svatopluku Čechovi*. Praha: Nakladatelství F. Topiče, 1908, s. 326.

¹⁴² ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 317.

¹⁴³ ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 11.

bylo na jejich úborech znáti, že je pouze příležitostným (a nikoli veskrze přesným) napodobením národního kroje z různých českých a moravských krajín, pořízeným toliko ku dnešní slavnosti dočasné, slušely jim přece výborně ty krátké koženky, různobarevné kamizoly a opentlované vydrovky, zvláště pak dívky vypadaly roztomile ve zlatých čepečkách a bělostných holubinkách, v pestrých, zlatem prošíváných živůtkách a napuchlých sněžných rukávech, s vlajícími různobarevnými fábory kolem dokola. Všechny měly chmelové kytičky na řadrech nebo i chmelový věnec v kadeřích.¹⁴⁴ Diskuze o módě a lidovosti se vyvíjí v útočnou diskuzi: „Naši venkované obléknou se vám snad jednou za rok, k nějaké slavnosti, do takzvaného národního kroje (...), ale snad sám doopravdy nemyslíte, že by se kdy vrátili k brslenkám a holubinkám svých pradědečků a prababiček, k těm strakatým pentlím a vyšívaným tulipánům, za kterými by se i v Praze každý s posměchem ohledl, neřkuli ve Vídni a jinde v cizině!“ (...) „Ah, ovšem, o to jde hlavně, aby se nám nevysmáli domácí a cizí šosáci. Proto pryč se vši malebnou barvitostí a svěží původností!“ (...) „Já se také neoblékám podle nejnovějšího žurnálu, ale proto přece bych spíše všem svým nájemníkům odpustil činži, než bych si vyšel na ulici ve svatebním fraku svého nebožtíka otce.“¹⁴⁵

V roce 1892 autor opouští postavu Matěje Broučka, jenž se stal pro další autory inspirací pro českého maloměšťáka. Tento typ postavy využívají ve svých dílech. Čech dokázal svojí tvořivostí dát vznik postavě Matěje Broučka, která se dokázala zařadit po bok takových literárních postav jakou je Jiráskův Kozina či Haškův Švejk. V díle *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* nalézáme maloměšťáky nejen v podobě samotného Švejka, ale i například u postavy hostinského Palivce, který v rozhovoru se Švejkem reaguje na smrt arcivévody Ferdinanda. „Já se do takových věcí nepletu, s tím ať mně každé políbí prdel,“ odpověděl slušně pan Palivec, zapaluje si dýmku, „dneska se do toho míchat, to by mohlo každému člověku zlomit vaz. Já jsem živnostník, když někdo přijde a dá si pivo, tak mu ho natočím. Ale nějaký Sarajevo, politika nebo nebožtík arcivévoda, to pro nás nic není, z toho nic nekouká než Pankrác.“¹⁴⁶

U postavy Broučka je patrné, že se autor snažil o probuzení vlastenectví v obyčejném českém člověku a vyburcovat ho k společenské a kulturní uvědomělosti, jež byla v té době tolik požadována. Snaha o vyburcování české společnosti k uvědomění a vlastenectví ovšem nebyla zcela vyplněna, jelikož mnohdy si lidé raději volili cestu Matěje Broučka, než aby se

¹⁴⁴ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 331.

¹⁴⁵ ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 331-332.

¹⁴⁶ HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války I, 2*. 8. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987. s. 17.

ztotožnili například s ideály husitů a vlastenectví jimi znázorňovaného. Obrysy postavy Matěje Broučka byly v literatuře mnohokrát využity v rámci tvorby jiných autorů, a to ať již přímo nebo s ohledem na aktuální společenské a kulturní dění anebo byly na těchto obrysech vystavěny nové postavy.¹⁴⁷

Mezi autory, kteří byli inspirováni Čechovou satirou, patří Jiří Haussmann, který ve svém díle *Občanská válka* popisuje výsměch soudobých měšťáků z bolševismu a dále rozvíjí Čechovu myšlenku. Inspirací byl Brouček Haussmannovi v básni *Z úvah rozmyslného občana*, kde vykresluje obdobný typ pražského pana domácího. Dalším autorem, který vycházel z postavy Matěje Broučka, byl V. Lacina.

K nejnovějším dílům, ve kterých se objevuje postava Matěje Broučka je kniha Štěpána Kučery s názvem *Tajná kronika Rychlých šípů ...a jiné příběhy*, kde si Kučera s Matějem Broučkem, ale i s dalšími postavami, pohrává v ironicko-poetické partii. Kučera ukazuje možné Broučkovo dobrodružství, které by mohl zažít v naší přítomnosti.

¹⁴⁷STEJSKAL, V. O Svatopluku Čechovi a jeho Matěji Broučkovi in *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 13.

4. Opera *Výlety páně Broučkovy*

Dílo *Výlety páně Broučkovy* komponoval Leoš Janáček v letech 1908 až 1917 jako svou pátou operu. Leoš Janáček složil *Výlety* jako svou velkou burlesku dramatickou. *Výlety pana Broučka do Měsíce* a *Výlety pana Broučka, tentokrát do XV. století* jsou dílem nejen nejsvráznějším, ale i přes burleskní ráz i myšlenkově nejzávažnějším.

Leoš Janáček se proslavil jako jeden z našich nejoriginálnějších hudebních skladatelů. V dějinách české národní hudby je Janáček osobnost zcela nová a „nepodobná tomu, co rostlo a kvetlo v okolí.“¹⁴⁸ Janáček se odlišoval svou povahou, pracovním stylem, tvůrčími názory a námětem skladeb. Výrazně nenapodobitelná je především jeho řeč skladeb. Janáček patří k nejpozoruhodnějším skladatelům české novodobé hudby a je to vůdčí typ nejen české, ale i světové hudební kultury.

Generace, ke které se Leoš Janáček řadí věkem, zachycuje kulturní rozmach českého měšťanstva, ale i jeho ústup a pád.

Janáček byl Čechovými *Výlety* doslova zaujat ihned po jejich zveřejnění. *Výlety* promlouvaly doslova Janáčkově z duše. Oceňoval jejich peprný vtip a aktuální zaměření. „Janáčkovy sympatie k básníkovi, který byl ve své době spolu s Jaroslavem Vrchlickým velmi populární, vyplynuly pro jeho národní, slovanské a sociální citění.“¹⁴⁹ S myšlenkou na jejich operní zpracování si pohrával dlouho. Ona myšlenka byla strhující a neodbytná. „Čechovy satirické povídky rozhodně nebyly pro komponisty vhodnou předlohou pro operu, ale Janáčkově toto ,nastavené zrcadlo českému měšťáctví a směšnosti prázdného intelektuáliství‘ poskytovalo dostatek podnětů pro komponování opery.“¹⁵⁰ Čechovy povídky postrádaly nutnou lyriku a poetiku, jež byly do té doby, pro tvorbu opery, nutností. I přes to Janáčka Čech velmi upoutal vykresleným charakterem hlavní postavy. Tato charakteristika a vykreslená psychologie postav Janáčka přesvědčila, že Čechova práce je vhodným podkladem pro hudební zpracování. Pro Janáčka byla Čechova satira tak motivující, že hnala Janáčka do houževnaté a neutuchající práce, i když jak sám řekl, i rozčilující práce. A právě po jejich zpracování Janáčkem se podle Jaroslava Šedy podařilo skloubit drsný a léčivý smích i zralost života v zrcadle dějinných zkoušek. „Janáček dobře cítil, co je v Čechovi umělecky

¹⁴⁸ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 9.

¹⁴⁹ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 135. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁵⁰ ZBAVITEL, J.: *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 135. IBSN 978-80-7460-040-1.

*cenného a v operní formě uživatelného, ale na vlastní, zcela samostatnou dramatickou úpravu prozaické předlohy, a zvláště na potřebné veršované vložky si tehdy ještě přece jen netroufal.*¹⁵¹

Janáčkovým záměrem bylo opery koncipovat pro pražská operní divadla. Tento záměr je patrný i z obsahu obou dílů opery, který se odehrává na Malé Straně. Dalším faktorem byl i rozsáhlý orchestr, pro který byly v Praze příhodné podmínky.

Jedná se o autorovo nejrozsáhlejší hudebnědramatické dílo. Ačkoliv se jednalo o dílo nejrozsáhlejší, nebylo z pohledu dramaturgie přijímáno jednoznačně kladně. Důvodem bylo velmi složité pozadí geneze díla, a to mohlo být i důvodem, proč byla tato opera často opomíjena.

*„Námět se váže k zamýšleným Písničím otroka a k Šumařově dítěti nejen společnou inspirací básnickým dílem Svatopluka Čecha, nýbrž i tím, že jeho střely míří očištěně opět do ‚vlastních řad‘“.*¹⁵² Čech ani Janáček už sice nepovažují takové hrubé odsuzování Broučka za nutné, ale trestu ho uniknout nenechají. Jestliže jakýkoliv hrdina v tragédii pyká smrtí za svou vinu, tak v komedii smíchem. Matěj Brouček, vyjma smrti ve snu, bude potrestán veseleji.

Postava Matěje Broučka byla charakterizována Jaroslavem Vogelem následovně: *„Pan Matěj Brouček je pražský domácí pán z konce minulého století, tedy typický velkoměstský maloměšťák. Vyspáváje opici ocitne se ve snu z hradčanské Vikárky nejprve na Měsíci a tam nás pozemšťany před jeho etherickými, jen vůní a rosou prý se živícími obyvateli reprezentuje svým hrubým hmotařstvím co nejnepříznivěji.*¹⁵³

Výše zmíněný autor popisuje Broučkovu reprezentaci před generací husitskou, když se hlavní hrdina ocitá v Praze XV. století při svém druhém snu. Vogel mluví o noci před památnou bitvou na Vítkově, když se má Brouček být po boku „věrných Čechů“ proti Zikmundovi. Vlastenec Brouček bezostyšně oznámí: *„Zikmund, nezikmund, mně je to jedno, já se bít nebudu, mně nic neudělal!“ Nedám se rozsekat na biftek: „K čemu? Proč? Co mně to vynese?“ A když mu „boží bojovníci“ přece vnutí sudlici, uteče při nejbližší příležitosti a křížáky, ještě k tomu jen domnělé, zapřísahá na kolenou: „Majne hern! Jsem váš! Ne Pražan, ne Hus! Knáde!“ (Což mu nevadí, aby se pak pochlubil svým hrdinstvím: „Já silně*

¹⁵¹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 244.

¹⁵² VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 221.

¹⁵³ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 221.

pomohl osvobodit Prahu – ale neříkají to nikomu. ‘ Za trest byl upálen v sudě a tu se probouzí – v sudě páně Würflově na Vikárce, jediném cíli svých skutečných výprav... ’“¹⁵⁴

Dusné ovzduší první světové války vzbudilo v Janáčkově myšlenky na slavnou českou minulost, a byly to převážně myšlenky na dobu husitskou, které utvrdily v Janáčkově odmítavý postoj k maloměšťáckému šosáctví určitých českých lidí. Tento základ byl pohnutkou pro vznik jeho operního díla *Výlety páně Broučkovy*. Jedná se o pátou operu Janáčkovu, která má 2 části o 4 dějstvích. Opera vznikla na text stejnojmenné hrubé povídkové satiry Svatopluka Čecha, kde vystupuje jako hlavní postava Matěj Brouček, komický pražský šosák. „*Brouček je předmětem Čechovy sžíravé kritiky, v první části podnícené cyranovským a verneovským měsíčním motivem, plným smělé utopické fantasie, v druhé části zase vlasteneckým patosem husitské dějové tematiky, umístěné do pražského prostředí.*“¹⁵⁵

Prožití první světové války bylo pro Janáčka důležité. Před válkou byl autor antimilitarista, tedy člověk, který válku odmítá a nechce zbrojit, ale válečná léta mění jeho názor a myšlení. „*Bijte, zabijte, žádného nežijte!*“, volá, neboť pochopil, za co má člověk bojovat. V tomto ovzduší Janáček naléhá na libretisty, aby Matěje Broučka řádně zesměšnili, ukázali jeho malost a podlost. V tomto ohledu musíme Janáčka vyzvednout za to, co dokázal. „*Z českého člověka vymrskat všechno špatné, smíchem prokrvit tělo a myšlenkou napřímit páteř! Jaký to byl příklad, jaké ozdravení společenské úlohy umění!*“¹⁵⁶ Janáček měl vždy na mysli, že jeho dílo musí být spojeno se skutečným životem. Šlo mu o pravdu. Nedíval se strnule, ale viděl prudký dobový vývoj. Přemýšlel o zítřku, tušil přeskupení sil, zamýšlel se nad malostí a přízemností. Dokázal si klást správné otázky. A přesně v tom našel i východisko *Výletů*. Jeho opera je ideovým vyzněním ojedinělá jak v našem, tak světovém hudebním umění. Kvůli válce začal Janáček vidět Broučka v pravém světle a nic mu neodpustil.

První část opery, *Výlet pana Broučka do Měsíce*, psal Janáček pozvolna, s námahou, s řadou odložení a po mnoha studiích. Dokončil ji až po devíti letech plných krizí a nezdarů. Tvorbě opery se Janáček tedy věnoval v rozmezí let 1908 až do počátku r. 1917. První obraz Janáček psal dokonce čtyřikrát, což bylo následkem střídání libretistů. Bylo to nejdelší

¹⁵⁴ VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, s. 222.

¹⁵⁵ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 96.

¹⁵⁶ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 252.

období, které Janáček věnoval jedné skladbě. Po dokončení opery se dokonce Janáček v jednom dopisu adresovaný paní Horváthové zařekl, že už žádnou operu psát nebude.

Samotná tvorba libreta byla spojena s řadou změn, na kterých se podílelo celkem sedm českých spisovatelů. Jmenovitě se jedná o následující spisovatele: Viktor Dyk, František Gellner, Josef Holý, Zikmund Janke, Jiří Mahen, Karel Mašek a František Serafinský Procházka. Tito spolupracovníci pomáhali někdy kratší, jindy delší čas. Zároveň se jednalo o literáty vynikající úrovně, ale i laiky. S většinou se však kvůli neshodám rozešel. Jak poznamenal sám skladatel na titulní straně svého rukopisu, na prvním díle byla nejvýraznější pomoc V. Dyka a na díle druhém pomoc Fr. S. Procházky.

Vytvoření libreta nebylo pro Janáčka jednoduchým úkolem. Bylo nutné provést škrty, redukci, sjednotit stylovou různorodost a také se Janáček musel vypořádat se zvláštnostmi básnickovy rétorické stylistiky. Skladateli se podařilo v novém groteskním textu přiosřít satiru, která byla do té doby jen lehce naznačena. Nyní byla satira přesně zaměřena. Janáček upravil text a zredukoval počet kapitol. Využil jich pouze 16 z celkového počtu 27. Obě části obsahují dvě jednání se stejným závěrem na Vikárce u Hradčan, „*v nichž přiděluje jedné herecko-pěvecké postavě dvojí, ba trojí podobu. Na příklad Mazal je na Vikárce malíř, na měsíci Blankytný, v XV. století Petřík.*“¹⁵⁷ Řadu postav vypustil, některé doplnil (Mazal, Málinka, sakristán, čuníček). Janáček provedl taktéž zkratky, přesuny i změny místa. Příkladem může být změna místa při teologické disputaci, která se nekoná v hospodě, ale v Domšíkově bytě. Pozměněny byly i některé akce. Skladatel nenechá Broučka uprchnout na Pegasu před zamilovanou Ethereou, ale je jí unesen. Pochopitelně Janáček přidal válečné písně, neboť chtěl zdůraznit charakter prostředí. Janáček naopak dále doplnil důležité výjevy, jako je výstup básníka Čecha na začátku druhého díla *Výletů* či doplnil scénu modlící se Kunky při bitvě na Vítkově.

Naznačíme námět opery *Výlet pana Broučka do měsíce* tak, jak si ho Janáček s řadou spolupracovníků přizpůsobil ke své operní kompozici.

1. dějství: Pan Brouček tráví večer v hospůdce na Vikárce na pražském Hradě. Opojen pivním mokem si dobírá Málinku, že by si ji rád vzal za ženu, ale na Měsíci. Málinka je dcera svatovítského sakristána a rozkmořila se svým milým Mazalem. „*Pak věřit mužům, věřit mužům, věřit mužům! Mazale!*“¹⁵⁸ Brouček,

¹⁵⁷ ŠTĚDRŮŇ, B. *Leoš Janáček. K jeho lidskému a uměleckému profilu*. 1. vyd. Praha: Panton, 1976. s. 128.

¹⁵⁸ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 27.

který je domácím malíře Mazala, se na krátkou dobu stane jejím utěшитelem. Broučkova věta, že by si rád vzal Málunku za ženu, se mu stane později osudnou. „*Já nešťastná! Tříkrát nešťastná! Stokrát nešťastná! Nešťastná – tříkrát, stokrát? Proč se taháte s takovým člověkem!? Nic nemá, ničím není, ničím nebude! Ach co, co si mám počít? Nikdo mne nechce! Nikdo! Nikdo! (...) Najde se někdo lepší. Nenajde! Najde! (...) Vy například, pane domácí, jistě byste mne nechtěl! (...) Vy byste si mne vzal? Proč by ne? Vzal bych si vás. Ale na měsíci!*“¹⁵⁹ Pan Brouček odchází z hospůdky v rozjařené náladě a směřuje ke starým zámeckým schodům. Pan Brouček již nevnímá, co se okolo něj děje, a svět najednou zdá se mu být mlhavý. Vše mu připadá jako ve snu. Promlouvá k Měsíci s melancholickým nádechem. Ve chvíli, kdy vyleze na zeď, mu náhle mizí zem pod nohama a vznáší se k hvězdnému nebi. Když se probouzí, rozpoznává, že je v pohádkové krajině na Měsíci. Brouček je hladový a žíznivý, ale může se osvěžit jen vůní květin, kapkami rosy a uměním. Postavy zanícených umělců, které zde potkává, mu připomínají jeho známé z Prahy v podivném oblečení. Brouček nejeví žádný zájem o místní estetiku, vzletné verše, hymnické zpěvy a krásné obrazy. Chce „*jíst a pít*“¹⁶⁰, to se ale na Měsíci nesmí. Obyvatelé Měsíce jsou vyděšeni Broučkovým negativním chováním ke všemu vznešenému a krásnému bez špetky citu. Pan Brouček se setkává s postavou Hvězdomír Blankytný, kterého považuje za malíře Mazala. Hvězdomír Blankytný je pobouřen jeho vychloubáním se svým majetkem a jeho pohrdáním Měsíčníakou Etherey. V postavě Etherey vidí Brouček svoji známou Málunku. Však Brouček také říká: „*Má úcta, slečno Máli!*“¹⁶¹ Ethereu stále chrání její otec, používajíc velkou zelenou síť na motýly. Pan Brouček uchvátí Ethereu takovým způsobem, že k němu zaplane velkou měsíčníou láskou. Měsíčnían Blankytný je zdrcen tím, že Etherea miluje Broučka. *Ethereo, Ethereo, mode dci! Nešťastná dci!*“¹⁶² Brouček nechápe zoufalství, kterému Blankytný propadl. „*Nemáte ani lot poctivého masa.*“¹⁶³ Etherea do Broučka zamilována takovým způsobem, že ho navzdory všemu unese na Pegasu.

¹⁵⁹ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 30-32.

¹⁶⁰ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 140. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁶¹ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 152. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁶² ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 160. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁶³ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 246.

2. dějství: Vikárka se přemění v chrám Všeuměny a hostinský se přemění v roli mecenáše Čaroskvoucího. Brouček již není hostěn pivem a uzenkami, ale opojnou vůní květů. „*Kráterů kde jícny zejí, na měsíci domov můj! Kde se čichá jen a nejí, na měsíci domov můj!*“¹⁶⁴ Mecenáš Čaroskvoucí je zahrnován lichotkami ze strany hostů. „*Ó zástito naše!*“¹⁶⁵ Etherea pana Broučka doporučuje pozornosti básníků. Toto se však nezdaří a Etherea je lapena svým otcem Lunoborem, který ji chytí do síťky na motýly. Brouček je vydán k opovržení umělců. Broučka toto počínání umělců nijak nerozčiluje, pouze ho to nudí. Následně usíná do krásného snu o vepřovém se zelím, který předčí veškeré ideály básníků. „*Brouček ze spánku: Pane Würfl! Vepřové se zelím a knedlíkem! (...) Pane Würfl, ještě jednu! Ještě jednu! Ještě jednu!*“¹⁶⁶ Mezi tím, co pak Brouček spí a sní svůj sen o vepřovém se zelím, básníci se navzájem obdivují ve svých recitacích. Poté, co se pan Brouček probudí, pojíždá k úžasu ostatních uzenky, které si odnesl z Vikárky. Umělci jsou tímto pobouřeni, padají do mdlob, ale posléze se probudí k ještě urputnějšímu tvůrčímu šílenství. Takového chování je pro pana Broučka již příliš, nasedá na Pegasa a odlétá k Zemi. Dopad na Zem ho omráčí a poté, co se probouzí z mdlob, spatřuje svoji milovanou Vikárku, před níž se loučí milenci Málinka a Mazal, kteří se mezi tím spolu usmířili. „*Mazal a Málinka přitulení vycházejí z pozadí uličky: Daleko není od rána, jsme sami dva, já a láska má!*“¹⁶⁷

Naznačíme námět opery *Výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* tak, jak si ho Janáček s řadou spolupracovníků přizpůsobil ke své operní kompozici.

1. dějství: Pan Brouček odchází ze své oblíbené hospůdky Vikárky a opět se mu stává neméně dobrodružná událost, jako byl výlet na Měsíc. Jeho dobrodružství podnítila pivní debata o tajných podzemních chodbách, kterou ve Vikárce vedl. „*Byly podzemní chodby, tajné chodby, tajné žaláře. Lidé uměli se také zavrtat do země. Bodejtže! Já věřím v tunel pod Vltavou tady od nás z hradu. Inu, voni, pane domácí, ledacos věřej, ale pravda to bejt nemůže, jako ten včerejší náměsíční výlet! Hlupoty, směšné historie! Cha-cha-cha-cha, cha-cha-cha-cha! Bodejt!*“

¹⁶⁴ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 50.

¹⁶⁵ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 47.

¹⁶⁶ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 54-55.

¹⁶⁷ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 64.

*Bodejť, - Dobrou noc, pánové, dobrou noc!*¹⁶⁸ Poté co vyšel z hospůdky, zakopl a propadl se do neznámého sklepení. Jeho první myšlenky byly, že je v tajné chodbě, o níž se bavili na Vikárce. Posléze zjišťuje, že se ocitl v klenotnici krále Václava IV. V klenotnici se setkává se zjevem básníka Svatopluka Čecha „*v zelenavém z drahokamů osvětlení*“¹⁶⁹, který mu připomíná památkou bitvu na Vítkově, přičemž mu následně básník položí otázku: „*V čím zisk nás prohnětl čas, v čím zisk, že rmut jsme místo skály, že v liché prázdno sní náš hlas, prohravších ideály? Ó slunce slavné, zapadlé té naší síly, ruce mdlé kdy zvednou se, krev kdy zavíří, ve volnosti zahýří? Kdy vzejdeš v zlatém plameni, by uvítal tě v nadšení, šťastnější básník jásotné hymny slovy! Ne prázdných sloves hrou, ne karikaturou jako já?*“¹⁷⁰ Následně se z klenotnice dostává na Staroměstské náměstí. Pan Brouček se prochází po Staroměstském náměstí v ranních hodinách, je neděle 14. července 1420. V tento den se husité připravují na křížácká vojska krále Zikmunda. Brouček se místním lidem ze začátku jeví jako podezřelý a přistupují k němu s nedůvěrou. Zprvu ho mají za „*špehěř Zikmundův*“¹⁷¹, neboť ve svém civilním obleku vypadá směšně. „*Tys, tys jsa cizozemec? Mluvíš nákou zmatenou řečí, - sotnie rozomiem, co blebčeš, a potvorně se odieváš!*“¹⁷² Když se měšťanu Domšíkovi od Zvonu prohlásí za dobrého Čecha, přicházejícího „*zdaleka... až... až... z turecké země*“¹⁷³, je vzat na milost a je mu poskytnuto pohostinství v Domšíkově domě. Pobyt u Domšíka se Broučkovi líbí, jen jej stále obtěžuje to, že po něm někdo chce, aby stále za něco bojoval. „*Beř se, Matěj, dám ti bydlení! Dobrých bitců bude nám třeba!*“¹⁷⁴ Brouček se raději převlékne do oblečení dané doby, jelikož si je dobře vědom toho, že se vždy hodí vypadat jako ostatní. „*Oblec se, Matěj! Děkuji pěkně! Tož do toho! Jaký kraj, tak se stroj!*“¹⁷⁵

2. dějství: V domě se setkává s postavou dcery Kunky, jež se mu opět líbí, jen neví, zda je to Málinka nebo Etherea. „*Brouček dvorně se uklání Kunce: Ruku líbám,*

¹⁶⁸ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 65-66.

¹⁶⁹ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 175. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁷⁰ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 247-248.

¹⁷¹ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 176. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁷² JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 70.

¹⁷³ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 177. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁷⁴ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 73.

¹⁷⁵ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 76-77.

*milostpaní!*¹⁷⁶ Setkává se rovněž s hospodyní Kedrutou a považuje ji za svoji služku paní Novákovou. „*Kedruta vystrčí hlavu, přežehná se a práskne dveřmi. I hrom do baby! Hned po ránu! Volá za ní: Paní Nováková! Paní Nováková!*“¹⁷⁷ Všichni, se kterými se setkává, jsou mu jakoby povědomí z minulého života, ovšem všichni stále mluví o povinnosti cti a potřebě hájit pravdu. „*Však já vám vezmu roh, jen si nemyslete!*“¹⁷⁸ Pan Brouček se dokáže ovládnout a neprojeví svoji přirozenost při konfrontaci s těmito názory. V nadcházejícím boji s křižáky se chopí zbraně, avšak ne na dlouho. „*Kde máš zbraň (...) nevím kam se poděla!*“¹⁷⁹ Kunka zůstává doma spolu s Kedrutou, kde se modlí za vítězství a za záchranu Prahy. „*Aj, nemám stání! Hrr, Praha! Bázeň mne jímá o otce, o Petříka, o všecku, všecku české zemi! Klesne na kolena před oknem, Kedruta klesne vedle ní. (...) Ó, vítězství jim daj, otče náš, jenž jsi na nebesiech, posvieť sie jméno tvé, príjď kralovstvie tvé, bud' vôle tvá jako v nebi i zemi - (...)*“¹⁸⁰ Pan Brouček se brzy stává dezertérem, vrací se domů, ve spěchu se převléká do svých šatů, zapaluje si doutník a s bitvou nemá už nic společného. Celé toto jeho počínání pozoruje Kedruta. „*Brouček strhává se sebe oblek a strojí se překotně do svého: Ha, nýčko, ti to povím srozumitelně, po staročesku: Čerta se uchovati muože, rač zlé baby uchovati, bože, bože! Kedruta zježená: Ty, ty darmopich šeredný, kterak ses oháněl oštípem! Nemáš-li oči, trpaslík břichatý? (...) Neumíš-li nésti sudlici, zanech toho, zanech toho! Dočkám se, že na šibenici uvízneš! (...) Brouček zapaluje si doutník a vybíhá z jizby; Kedruta uvidí hořící doutník. Zažehnává Broučka zděšeně: Antikrist!*“¹⁸¹ Ve chvíli lid na Staroměstském náměstí vítá vítězné bojovníky, Kunka oplakává padlého otce. „*Umřel mi tatíček...*“¹⁸² Brouček by rád této situace využil a nepozorován zmizel z města, ovšem k jeho nelibosti ho Petřík, Kunčin milý, obžaluje, že viděl tohoto antikrista volat na křižáky, že není Pražan, ani husita, a jak prosil o milost. „*Petřík chytne Broučka za rameno: Lháři! Súzen budeš! Hadí plemeno! Dva jazyky v ústech*

¹⁷⁶ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 78.

¹⁷⁷ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 76.

¹⁷⁸ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 77.

¹⁷⁹ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 187. IBSN 978-80-7460-040-1.

¹⁸⁰ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 87.

¹⁸¹ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 89-90.

¹⁸² ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 188. IBSN 978-80-7460-040-1.

a babí duši v těle!“¹⁸³ Brouček je odsouzen k upálení v sudu ve svém jediném životním ideálu. „*Ať hoří, jako vzplane pod ním pekelná hranice...*“¹⁸⁴ Posléze se pan Brouček ocitá ve své Vikárce. Sud, ve kterém se nachází Brouček, se dokutálí k postavě pana Würfla, který stojí na zápraží s kahanem v ruce. Ten Broučka osloví: „*Pro všechny svaté, libějí vylézt, vždyť je tam plno neřesti! Pěkně vypadají! Krásně!*“¹⁸⁵ Navzdory tomuto kárání Brouček vylézá šťastný ze sudu, že je zase doma a začíná se opět vychloubat. „*S Žižkou jsem mluvil, s Rokycanou! Křižáky jsem mlátil, takto mlátil! Já silně pomohl osvobodit Prahu!*“¹⁸⁶ Pan Würfel tuto informaci přijímá bezděky a Brouček se svou prospěchářskou opatrností dodává: „*Ale neříkají to nikomu!*“¹⁸⁷

Veškerá práce na libretu musela být postupná, aby Janáček mohl napsat takovou hudbu, o níž měl představu a kterou chtěl psát. S odstupem času se na problémy při tvorbě libreta díval shovívavěji a bral je jako společné úsilí. Ač nebylo výsledné libreto ideální, ať už z hlediska literárního či dramatického, jednalo se ve svém žánru o nadprůměrnou práci. „*Bohužel spíš neodolatelně humorná než odvážně šlehající.*“¹⁸⁸ V prvním Výletu můžeme vypozařovat scénickou proměnlivost, která se v další Janáčkově tvorbě stala charakteristickou, jak můžeme vidět v *Kátě*, *Lišce*, *Věci Makropulos* či *Mrtvém domu*. Za důležité považujeme zdůraznit těkavý ráz Janáckovy hudební řeči, který resonuje s jeho potřebou dynamičnosti scény, která má kypět životem, ať už má být vidět pozemsky, v měsíční scénérii či v historických okamžicích. „*Je sice pravda že byl v libretním zpracování vynechán nejeden humorný detail Čechovy práce, ale naproti tomu je třeba si uvědomit, s jakou přísností se Janáček soustředil k těm bodům námětu, v nichž viděl jeho nejzávažnější společenské poslání: k satíře, ke kritice, k úroku proti měšťáctví, přízemnosti a nadutosti, k útoku proti vlastenectví planých frází, proti duté žovialitě a neotesanosti, proti odpornému hmotařství, proti peněžnímu člověku. Zde, jedině v tomto prudkém a jednoznačném útoku, určil Janáček smysl své nové práce.*“¹⁸⁹

¹⁸³ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 93.

¹⁸⁴ ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. s. 188. ISBN 978-80-7460-040-1.

¹⁸⁵ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 249.

¹⁸⁶ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 249.

¹⁸⁷ JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. s. 98.

¹⁸⁸ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 245.

¹⁸⁹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 245.

Zcela opačně, při tvorbě druhé části *Výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*, se Janáčkovi podařilo dílo dokončit po pouhých sedmi měsících. „*Doslova vyvřela z Janáčkovy nitra s překotnou horečností.*“¹⁹⁰ Příprava opery trvala přesněji od 5. května 1917 do 1. prosince 1917. Zpracování libreta k této části opery se ujal František Serafínský Procházka. Myšlenka sepsání i druhého *Výletu* přišla tehdy, když si Janáček uvědomil, že ještě nezabodl do Matěje Broučka všechny pichlavé satirické hroty. Janáček proto píše Fr. S. Procházce 24. března 1917: „*A což, když Vás teď chci prosit, abyste zdramatizoval Výlet do XV. století? Pravdy je v něm tolik. Vrchovatě. Přitom šlehy zasahují nás dosud. Doba nová přijde, už je za dveřmi, a postavit jí čisté zrcadlo na Vítkově! Malichernost naše je v Broučkovi ztělesněna; pro jeviště stvořeno.*“¹⁹¹ Až nyní se mu podařilo Matěje Broučka plně zesměšnit a odsoudit. Janáček dosáhl toho, co si představoval: ostrost, bojovnost, závažnost. Podařilo se mu vymanit z pouhé moderní komické opery. Můžeme říci, že se *Výlet* nestal pouhou operou s groteskními, satirickými a vlasteneckými tóny, ale bojovným uměleckým dílem sociálně kritického realismu. Toto dílo se stalo tím, co naše společnost krajně potřebovala.

Premiéru obou částí *Výletů* hostilo pražské Národní divadlo dne 23. dubna 1920 pod taktovkou Otakara Ostrčila. Sám Janáček zasáhl také do dramaturgické adaptace libreta, neboť nebyl s libretisty plně spokojen. Důvodem byly různé verze, které se nehodily ke zhudebnění. Ostré konflikty nebyly výjimkou. Za důležité považoval zdůraznění groteskně satirických elementů utopického nokturnového námětu a také vlasteneckého patosu v části druhé. Takto koncipované libreto Janáčkovi vyhovovalo s ohledem na národní tendenci a s ohledem na étický vyostřenou satiričnost. Tento pohled vysvětluje fakt, že Janáček skládal svou druhou část operní bilogie v předposledním válečném roce, kdy národní cítění bylo značně vystupňováno.

Jiří Mahen, který ještě tehdy nechápal Janáčkovu velikost, mu v dopisu píše: „*Vážený pane, jak jste dodatečně oznámil dle Práva lidu (i mně) použijete ve své opeře o Broučkovi svého textu a úpravy V. Dyka. Tím je celá věc mezi námi vyjasněna – já ji uzavírám. Vyzval jste mne k práci a já ji celou udělal; ještě po posledním aktu psal jste mně slova uznání a díky. Řekl jste sám, že to samozřejmě absolutně nemůžete chtít zadarmo, ujišťoval jste mne, že vše je v pořádku – nač na všechno vzpomínat – ukončeme to jednoduše: psal jsem Vám včera o vrácení svého libreta. Žádám o ně znovu, žádám o 300 korun za dodanou práci*

¹⁹⁰ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 96.

¹⁹¹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 250.

a za závazek, že z mého libreta nepoužijete ani slova a vše bude vyřízeno. Čekám do úterka vyřízení celé záležitosti, kterou bych měl rád bez nějaké cizí intervence úplně s krku! Jiří Mahen 15. 9. 1916.¹⁹² Korespondence naznačuje, že psaní libreta s sebou přinášelo i překážky, nepochopení a nedorozumění. Janáček se s Mahenem neshodl na vykreslení Broučkovy odsuzující povahokresby, která měla být podle Mahena taková, aby se nám Brouček zcela štítil.

Na premiéru opery vzpomíná Osvald Chlubna: „Janáček mě pozval do Prahy na premiéru opery *Výlety pana Broučka na měsíc a do 15. století*. Jel jsem tehdy v den premiéry 23. dubna 1920 do Prahy, a to poprvé. O druhé hodiny sešli jsme se v Praze v hotelu Imperial. Janáček v očekávání večerního představení byl velmi sklíčený, nemluvil. Nechci vykládati o tom, jak premiéra dopadla, ale co bylo, při ní a po ní. Po výletu na měsíc dostal Janáček, ovšem za scénou, krásnou kytici čerstvých růží. Janáček myslel, že mu ji dává Družstvo Národního divadla brněnského a že takto vyhazuje zbytečně peníze. Kytici divoce praštil a rozhořčeně reptal. Leč druhý den se dověděl od své choti, že kytice byla od jeho neteře Janáčkové. S velkými omluvami šel hned druhý den neteř odprosit. Před představením jsme šli spolu odpoledne vybírat vavřínový věnec s velkou stuhou pro Ostrčila, který *Výlety pana Broučka* zahajoval svou dirigentskou činností v Národním divadle v Praze. Trapněji to vypadalo po představení. Nikdo si Janáčka vůbec nevšimnul. Oficiální pražský umělecký svět i kritika Janáčka tehdy ještě nechtěla znát, ani po Pastorkyni, a proto těž premiéru s ním neoslavovala.“¹⁹³ Janáček Ostrčilovi napsal: „Sloužil jste, myslím, pokroku v dramatickém umění. To rozpoznat nedovede každý.“¹⁹⁴ Důvody, proč publikum přijalo operu chladně, byly tři. Prvním důvodem byla řeč díla, která byla odvážně nová a náročná. Druhý důvod byl ve scénickém užití. Třetí důvod je nejprozaičtější. Mezi diváky bylo dost Broučků.

Interpretace od první premiéry v Praze prošla dalším vývojem. Janáček požadoval od Ostrčila úpravy v závěru druhého dílu opery a opravy v partiturách. Druhou fází oprav navrhl sám František Neumann taktéž před brněnskou premiérou. Po premiéře v Praze proto zazněl v Brně jen první díl opery – *Výlet pana Broučka do Měsíce*. Na premiéru *Výletu* zavzpomínal i Jan Racek, kterému v paměti utkvělo dirigentské vystoupení Neumannovo dne 15. května 1926 v divadle Na hradbách v Brně. Racek byl okouzlen Janáčkovou hudbou.

¹⁹² RACEK J. *Leoš Janáček v mých vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1975. s. 28-29.

¹⁹³ JANÁČEK, L. *Vzpomínky, dokumenty, korespondence a studie*. 1. vyd. Uspořádal Bohumír Štědroň. Praha: Supraphon, 1986. s. 128.

¹⁹⁴ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 258.

Za hodnotnou označil i sugestivní scénickou výpravu Josefa Čapka a nekonvenční režii Oty Zítka. Pozoruhodný pěvecký výkon předvedl Valentin Šindler v roli Matěje Broučka, Běla Rozumová jako Málinka, Ferdinand Pour alias hostinský Würfl a Antonín Pelc jako Mazal. Pochopitelně se představení účastnil autor sám, který také se zájmem sledoval jeho průběh.

Úpravy druhé části opery se chopil dirigent Milan Sachs, kterou společně provedl s korepetitorem Vilémem Tauským. Tauský dal impulz k většině instrumentačních změn. „*Obě části Janáčkových Výletů byly po prvé v Brně provedeny teprve až 27. února 1937 za vynikajícího řízení Milana Sachse, v dokonalé režii Rudolfa Waltra a ve výtvarné inscenaci Františka Muziky, zatímco Otakar Ostrčil provedl obě části Výletů na pražském Národním divadle již 23. dubna 1920 v režii Gustava Schmoranze a ve scénické výpravě Karla Špaprera.*“¹⁹⁵

Z koncepce díla jak z pohledu tématickyobsahové, tak hudební je zřejmé, že se Janáček odklonil od folkloristického realismu, i když ani zde neztrácí vyhraněný postoj k české hudebnědramatické tradici. „*Přitom vytváří v této opeře nový typ české komické opery s groteskně-satirickými přízvuky, tak diametrálně odlišný od Smetanova komického zpěvoherního typu.*“¹⁹⁶ Opera je stavebně i ideově uchopena jako jediný myšlenkový i stavební rozvrh, ačkoliv se jedná o dvojí situační prostředí, dvojí ideové zaměření a dvojí hudební přístup k dějové osnově. „*Hudební celistvosti díla dosáhl Janáček jednotným motivickým materiálem a účinně exponovanými orchestrálními předehtami a mezihrami, v nichž jsou zdůrazněny nejvzácnější hudební myšlenky díla. Odtud se i tato opera vyznačuje podivuhodnou monotematickou a monomotivickou jednotností.*“¹⁹⁷

Záměrně Janáček rozlišil hudební ráz obou částí *Výletů*. *Výlet pana Broučka do Měsíce* využívá hudební ráz valčíkovitý, groteskně zkarikovaný pohyb s převládajícím zkratkovitě aforistickým melodickým živlem vysloveně nápěvkového rázu. Tento rytmus je základním charakterizačním rysem měšťáckého prostředí. *Výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* je prostředkem husitského chorálu, tedy sboru, s široce rozvinutými melodickými plochami. Předeht k prvnímu dějství *Výlet pana Broučka do Měsíce* jasně ukazuje dvojí motivický a výrazový charakter opery. V předehtě kontrastují dva motivy, a to rytmický výrazný taneční nápěvkový motiv a melodický autonomní, široce rozvinutý lyrický motiv. Z těchto dvou hlavních motivů se postupně dotvořují další příbuzné motivy.

¹⁹⁵ RACEK J. *Leoš Janáček v mých vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1975. s. 28.

¹⁹⁶ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 97.

¹⁹⁷ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 97.

„Monotematický charakter Výletů je zdůrazněn také důsledně prováděnou modulační prací, zvláště v druhé části opery. Modulačně rozvinuté plochy se uplatňují jmenovitě ve velkých slavnostních koncepcích husitských scén ve spojitosti s tvrdošíjně se opakujícími fanfárovými akordickými motivy nebo lapidárními pochodovými rytmy. Majestátní a monumentální koda v Des dur je důstojným završením tohoto vlastenecky cítěného národního operního díla.“¹⁹⁸

Podle Rackova názoru je tato koda jedna z nejpůsobivějších Janáčkových hudebnědramatických útvarů. *„Některé motivické a tematické prvky mají ve Výletech závažnější úlohu; opakují se a obměňují při shodě nebo podobnosti situací, dostávajíce charakter ‚příznačného motivu‘, ovšem v janáčkovském smyslu, tedy bez schematické koženosti.“¹⁹⁹*

Zpracování *Výletů* v Janáčkově operní tvorbě je mezníkem jak po stránce hudební, tak slohové. Výše zmíněná opera přináší nejen domýšlení stylových principů *Osudu*, ale stala se i podkladem pro další hudebnědramatický slohový vývoj v dílech pozdějších. *„Také po stránce zvukově barevné znamená opera značný krok kupředu směrem k svéráznému Janáčkovu zvukovému impresionismu.“²⁰⁰* Dále opera velmi přesně zachycuje atmosféru prostředí, atmosféru nadsutečného kosmického prostoru a historického ovzduší středověké Prahy.

Výlety jsou operní bilogií, jsou dvěma samostatnými hodinovými operami. Opery mají dvě dějství, zaokrouhlená jsou třídílnou formální výstavbou, přičemž počátek a závěr se odehrává ve scéně u hospůdky na Vikárce. Základní formová ucelenost při střídání scén a nálad je důležitým stavebním vyvážením. Přesto nejdůležitějším spojovacím prvkem je Matěj Brouček, který celým dílem prochází. Na jevišti mimo Broučka je zabydlena i řada dalších figurek, ale žádná z nich nemá důležitějšího postavení. Jsou to postavy nerozvinuté, ale pouze zajímavě načrtnuté, přičemž při svém postupování dějem dohromady vytvářejí dějové prostředí. Tuto dramatizační techniku Janáček v dalších operách dále rozpracovával.

„Brouček na živém, pohyblivém pozadí odráží znamenitě, přestože vstupuje v děj vlastními výroky a činy rovněž jen útržkovitě a ne často. Jeho hudební zpodobení je v nápěvcích strohé, většinou ve vyšších tenorových polohách a v jakési suché střízlivosti, jen

¹⁹⁸ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 98.

¹⁹⁹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 263.

²⁰⁰ RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. s. 99.

občas změkčené stopou jeho dětské naivity. V celém díle nemá jediné, byť jen nerozvinuté zpěvné místo. Pěvecká náročnost tohoto partu je mimořádná.“²⁰¹

Postava Matěje Broučka je vykreslena ve třech rovinách. Můžeme ho vidět „doma“ na Vikárce, kde současně splývá s dalšími občany, ale kde se současně odděluje jako typ své doby. Broučka můžeme vidět v kultuře měsíčních obyvatel. V místě, kde je vše v ostře groteskním nadnesení zidealizováno. Zde vyniká přízemnost, nekulturnost, amorálnost a materialismus. Postavy jsou zkarikovány, vyvstává jejich afektovanost, přejemnělost, citovost. Ač na nás tak Brouček může působit sympaticky, přesto zůstává měšťákem. Třetí rovinou Broučka je výslech husity.

Výlet do Měsíce můžeme v souhrnu označit za nezkrotně veselou komickou operu, pro niž jsou typické konverzačně poetické scénky u Vikárky, strhující děj na Měsíci, barevnost a bizarní a podmiňující humor. Další postavy se točí kolem vyjeveného Matěje Broučka. Vše na nás působí lehce, průsvitně, úsporně a jednoduše. Díky této instrumentaci nám Janáček jasně ukázal, že *„není situace, v níž by nedovedl namíchat nové, stále záhadnější, a přece neodolatelné barvy.*“²⁰²

Výlet do XV. století se stal něčím jiným. „*Celá opera je pojata krajně vážně jako široké historické tabló, jež má ukázat velikost husitské ideje, sílu a příklad Žižkovy doby.*“²⁰³ Nemůžeme mluvit již o humoru, pouze v krajním případě jen o komice s ježatými a mužskými rysy. Hudební výraz opery značně podporuje onu myšlenku. Pro charakteristiku prostředí jsou důležité hudební prvky, které vpadají do děje s vášnivými melodickými výbuchy a krátkými činelovými úderý. Tyto prvky ukazují válečné ovzduší. V díle můžeme slyšet i revoluční patos husitů, který oslavuje trocnovského hrdinu a vítězství, ke kterému vedl „boží bojovníky“. Šedo nepovažuje zařazení této scény do opery jako šťastné, i když pochopil, proč jej Janáček použil. „*Vyznívá traktátově, brzdí děj a i hudebně je v celku díla cizí. Pro Janáčka a jeho postoj k hlavní myšlence opery to byl v ovzduší války, řešící i naši národní věc, krok ospravedlnitelný.*“²⁰⁴ Další postavy jsou ve *Výletu do XV. století* jen lehce zvýrazněny a prokresleny. Tímto se Janáčkovi podařil dostat do popředí kolektivní hlas celé revoluční husitské Prahy. Janáček dal veškeré své umění a tvůrčí opravdovost do sborových chorálů a bojových písní. Můžeme zmínit jeho píseň o rytířích božích.

²⁰¹ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 264.

²⁰² ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 267.

²⁰³ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 267.

²⁰⁴ ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. s. 268.

Opera *Výlety páně Broučkovy* se stala důležitým mezníkem v Janáčkově tvůrčím vývoji. Díky této opeře otevřel Janáček širokou společenskou problematiku. Janáček ukázal, jaký může mít vztah umělec k aktuálním dobovým otázkám, ukázal kritickou, bojovnou cestu kupředu. Zpracování opery nám dalo vydatnou látku k přemýšlení.

Janáček touto operou přinesl nový hudebně dramatický styl. Jeho kompozice byla jednodušší, přesto výraznější. Této kompozici zůstal Janáček nadále věrný. Umožnila mu odpoutat se od vzorů k vlastní tvůrčí odvaze.

ZÁVĚR

Diplomová práce „*Broučkiády*“ Svatopluka Čecha v kontextu literatury 19. století měla za cíl podat přehled informací o maloměšťáctví v literatuře v kontextu tzv. „broučkiád“ v období 2. poloviny 19. století. Rozsah informací odpovídá povaze dané práce jak po stránce obsahové, tak rozsahové.

Práce se zaměřila na definování základních pojmů důležitých pro tzv. „broučkiády“, a to na maloměsto a maloměšťáctví. Jelikož pro zmíněné pojmy neexistuje jediné vymezení, uvedli jsme v diplomové práci definic několik.

Došli jsme k závěru, že maloměsto patří k základním prostorům české prózy z důvodu zrcadlení společenské a národní situace českých zemí v 19. století. Při definování pojmů maloměšťáctví jsme došli k názoru, že se jedná o soubor specifických rysů ve způsobu života, postojích, myšlení, hodnotách a ideálech. Za podstatný rys maloměšťáctví považujeme individualismus, rozkolísanost, sobectví, konzumní způsob života a poměřování lidí podle majetku či titulů.

Práce zobrazila nástin satiry v literatuře v 2. polovině 19. století. Toto období znamenalo rozvoj jak společenský, tak politický a díky tomuto rozvoji se v literatuře utvářel obraz humoru a satiry.

Stěžejní částí diplomové práce tvořil popis a analýza *Výletů* od Svatopluka Čecha. Jedná se o kvarteto knih, které Čech vydal v průběhu konce 19. století. V Čechově díle jsme se zaměřili na okolnosti jeho vzniku, detailně jsme rozebrali hlavní postavu díla Matěje Broučka. Matěj Brouček je zobrazen jako pražský maloměšťák a překypuje vlastnostmi typickými pro celou společenskou třídu.

Čtvrtou kapitolu jsme věnovali opeře *Výlety páně Broučkovy*, kterou zkomponoval Leoš Janáček, nejoriginálnější hudební skladatel, v rozmezí let 1908 až 1917. Jedná se o Janáčkovu operu nejsvráznější, ale i myšlenkově nejzávažnější. Janáčka zaujaly Čechovy *Výlety* ihned po jejich zveřejnění. Oceňoval jejich aktuální zaměření a vtip. A ačkoliv Čechova satirická povídka nebyla vhodnou předlohou pro operu, dokázal Janáček nalézt dostatek podnětů pro její zkomponování.

Literatura a prameny

Knižní zdroje

BLÁHA, I. A. *Město: sociologická studie*. Praha: Melantrich, 1914, 215 s.

ČECH S. *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. 425 s.

ČECH, S. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. 6. vyd. Praha: Topičova edice, 1939. 107 s.

ČECH, S. *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. 235 s.

ČECH, S. *Výlety a pestré cesty pana Broučka a společníků*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1956, 570 s.

ČECH, S. *Humoresky, satiry a drobné črty*. 2. vyd. Praha: F. Topič, 1890. 251 s.

ČECH, S. *Různé črty, žertovné i vážné*. Praha: F. Topič, 1887. 131 s.

DICKENS, CH. *Kronika Pickwickova kubu*. 4. vyd. Praha: Odeon, 1983. 469 s.

FILIPEC, J. ed. et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1998, 647 s. ISBN 80-200-0493-9.

FRANKE, B. *Die Kleinbürger: Begriff, Ideologie, Politik*. Frankfurt: Campus Verlag, 1988. 246 s. ISBN-13: 9783593339085.

FRONK, V. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. 1. vyd. Praha: V. Fronk, 2011. 255 s. ISBN 978-80-260-0413-4.

FURET, F. *Člověk romantismu a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2010. 287 s. ISBN 978-80-7021-818-1.

GALÍK, J.; MACHALA, L.; PETRŮ, E. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. 547 s. ISBN 80-85839-04-0.

HAŠEK, J. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1, 2*. 8. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1987. 512 s.

- HAVEL R., OPELÍK J. s red. kruhem. *Slovník českých spisovatelů*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1964. 625 s.
- HAVLÍČEK, K., B. *Stokrát plivni do moře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. 320 s.
- HAVLÍČEK, K., B. *Křest svatého Vladimíra - Epigramy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1956. 78 s.
- HERRMANN, I. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1988. 368 s.
- HRABÁK J., JEŘÁBEK D., TICHÁ Z. *Průvodce po dějinách české literatury*. 3. vyd. Praha: Panorama, 1984. 521 s.
- JANÁČEK, L. *Výlety pana Broučka: libreto opery o dvou částech*. 1. vyd. Praha: SHV, 1962. 97 s.
- JANÁČEK, L. *Vzpomínky, dokumenty, korespondence a studie*. 1. vyd. Uspořádal Bohumír Štědroň. Praha: Supraphon, 1986. 253 s.
- KOŘÁN, J. *Komunisté v boji proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. 83 s.
- KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta 1952, 32 s.
- KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a jeho výlety pana Broučka in Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1950. s. 201-208.
- KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech in Výlety pana Broučka*. 2. vyd. Praha: Slunovrat, 1975. s. 7-11.
- KREJČÍ, K. *Svatopluk Čech a Matěj Brouček, pražský měšťan*. 1. vyd. Praha: Osvěta, 1952. 36 s.
- KUČERA, J. *Proti maloměšťáctví*. 1. vyd. Praha: Práce, 1972. 90 s.
- MOCNÁ, D. *Případ Kondelík: (epizoda z estetiky každodennosti)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 309 s. ISBN 80-246-0312-8.
- MOCNÁ, D., PETERKA, J. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha/Litomyšl: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.

- NERUDA, J. *Povídky malostranské*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1978. 425 s.
- OTRUBA M., HOMOLOVÁ K. et al. *Čeští spisovatelé 19. století*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 255 s.
- POLÁČEK J. *Průhledy do české literatury 20. století*. 1. vyd. Brno: CERM, 2000. 307 s. ISBN 80-7204-162-2.
- PYTLÍK, R. *Malá encyklopedie českého humoru*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982. 273 s.
- RACEK J. *Leoš Janáček v mých vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1975. 111 s.
- RACEK J. *Leoš Janáček - člověk a umělec*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1963. 255 s.
- SKALIČKA, J. *Humor a satira v literatuře 2. pol. 19. st.* 1. vyd. Olomouc: rektorát Univerzity Palackého v Olomouci, 1987. 92 s.
- SLAVÍK I. Skrytá tvář Svatopluka Čecha in *Viděno jinak. Prokletí, zapomínání a přehlédnutí autoři české literatury*. 1. vyd. Brno: Vetus Via, 1995. s. 73-101. ISBN 80-9020224-0-3.
- Slovník antické kultury*. Odpovědný redaktor dr. František Todt. Praha: Svoboda, 1974. 717 s.
- STEJSKAL, V. O Svatopluku Čechovi a jeho Matěji Broučkovi in *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, s. 13.
- STREJČEK, F. *O Svatopluku Čechovi*. Praha: Nakladatelství F. Topiče, 1908, 326 s.
- SUTNAR, J. *Svatopluk Čech's Leben und Werke*. Wien: Oesterreichische-Ungarische Revue, 1897. 94 s.
- ŠČERBANIČOVÁ, L. Svatopluk Čech in *Výlety pana Broučka I-III*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1985. s. 7-11.
- ŠEDA, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961. 427 s.
- ŠTASTNÝ R. *Čeští spisovatelé deseti století*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: HQ Kontakt, 2001. 503 s. ISBN 80-903071-0-8.

ŠTĚDRŇ, B. *Leoš Janáček. K jeho lidskému a uměleckému profilu*. 1. vyd. Praha: Panton, 1976. 264 s.

ŠVESTKA, O. *Životní zkouška (revizionalismus, maloměšťáctví, oportunismus, a boj proti nim): Fakta nelze zamlčet*. Praha: Rudé právo, 1972. 174 s.

VANĚK V., MENCLOVÁ V. et al. *Slovník českých spisovatelů*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Libri, 2005. 822 s. ISBN 80-7277-179-5.

VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vydání Praha: Československý spisovatel, 1984. 465 s.

VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1977. 352 s.

VOGEL, J. *Leoš Janáček*. 1. vyd. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963, 385 s.

ZBAVITEL, J. *Interpretační poznámky ke studiu inscenací Leoše Janáčka*. 1. vyd. Brno: JAMU, 2013. 193 s. IBSN 978-80-7460-040-1.

Elektronické zdroje

Marxismus. *Základy marxistické filozofie* [online]. [cit. 04.01.2015]. Dostupné z: http://marxismus.cz/hismat/kategorie_hm_2.htm.

Maloměšťáctví. *Encyklopedie Co je co* [online]. [cit. 04.01.2015]. Dostupné z: http://www.cojeco.cz/index.php?detail=1&id_desc=56361&s_lang=2&title=malom%EC%9A%9D%E1ctv%ED

Šotek (příloha Národních novin): Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. Digitalizovaný archiv časopisů. [online]. 1849 [cit. 2015-04-18]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Sotek%2F1849>

Šotek jako příloha Národních novin 1849. P .K. *modeling and history web* [online]. 2009 [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <http://www.pkmodely.estranky.cz/clanky/referaty-a-recenze--i-s-ww2-tematikou-/sotek-jako-priloha-narodnich-novin-1849--.html>

SCHILLING, H. *Kleinbürger: Mentalität und Lebensstil* [online]. Frankfurt/Main: Campus Verlag, 2003 [cit. 2015-03-24]. ISBN 3-593-37250-9. Dostupné z: https://www.google.cz/books?hl=cs&lr&id=XrY0FtlS_pgC&oi=fnd&pg=PA7&dq=kleinb%

C3%BCrger&ots=OPqVTP5_oW&sig=RGNVy4gX3DJR-
zFWLOdWMebuFII&redir_esc=y#v=onepage&q=kleinb%C3%BCrger&f=false

Časopisy

HOFFMANN, B. Na téma maloměšťáctví a grotesky: (zamyšlení nad některými negativními společenskými jevy a některými díly české prózy 70. a 80. let). *Literární měsíčník*. 1988, roč. 17, č. 4, s. 65-68.

GILK, E. Tematizace maloměsta v české próze. *Krok*. 2006, roč. 3, č. 2, s. 28-32. ISSN 1214-6420.

JEDLIČKA, J. O maloměšťáctví aneb otec Kondelík. *Přítomnost*. 1992, roč. 3, č. 4, s. 32. ISSN 0862-7614.

KONSTANTINOVÍČ, R. Filosofii a literaturou proti většině. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

KONSTANTINOVÍČ, R. Maloměšťáctví je službou stylu. Ukázka z nejznámější knihy Radomira Konstantinoviče *Filosofie maloměsta* (1969) v překladu Jana Doležala. *Literární noviny*. 2008, roč. 19, č. 15, s. 11. ISSN 1210-0021.

M. M. Svatopluk Čech – Matěj Brouček – Vlasta Burian. *Lidové noviny*. 28. 1. 1933, s. 10.

STROPNICKÝ, M. Kdo je kdo a kdo maloměšťák. *Literární noviny*. 2004, roč. 15, č. 3, s. 3. ISSN 1210-0021.

ŠVEJDA, J. Zákeřný moloch maloměšťáctví. *Rudé právo*. 1986, roč. 66, č. 114, s. 5. ISSN 0032-6569.

Topičův almanach 1883-1933. Uspořádal Josef Knap. Praha: nakladatelství F. Topič, 1933.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Markéta Hanslová
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Daniel Jakubiček, Ph.D.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	„Broučkiády“ Svatopluka Čecha v kontextu literatury 19. století
Název v angličtině:	„Broučkiády“ of Svatopluk Čech in the context of 19th century literature
Anotace práce:	Diplomová práce pojednává o maloměstštví v kontextu tzv. „broučkiád“ Svatopluka Čecha v literatuře 19. století. Charakteristiku maloměstštví vykresluje diplomová práci v kompozici opery Leoše Janáčka Výlety páně Broučkovy.
Klíčová slova:	Česká literatura, maloměsto, maloměstštví, maloburžoazie, druhá polovina 19. století, „broučkiády“.
Anotace v angličtině:	The thesis discusses the petty bourgeoisie in the kontext of the so-called „broučkiád“ Svatopluk Čech in the literature of the 19th century. This thesis describes the characteristics of petty bourgeoisie in the composition of Leos Janacek's opera.
Klíčová slova v angličtině:	Czech literatura, small town, petty bourgeoisie, the second half of the 19th century, „broučkiády“.
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	69 stran
Jazyk práce:	český